

NENAD FILIPOVIĆ
(Sarajevo)

DA LI JE POSTOJALO SAMOSTALNO OSMANSKO BOSANSKO KRAJIŠTE 1448-1463. GODINE?*

Snježani Buzov, s najljepšim željama...
Geçmiş olsun, bizim Sencan Abla!

Rezime

U ovom radu se preispituje postavka da je u Bosni postojalo osmansko vojno-administrativno samostalno krajište u razdoblju 1448-1463. godine. Tu je postavku prvi iznio Hazim Šabanović 1955. godine, da bi ju je ponovio u nizu publikacija objavljenih od 1957-1964. godine. Osim toga, Šabanović je emfatičnije podržao prijedlog Mihaila J. Dinića iz 1940. godine, prema kome Osmanlije nisu imali stalnih baza u Bosni prije 1448. godine. Dva glavna uporišta za svoje viđenje Šabanović je smatrao da je našao u povelji hercega Stjepana Vukčića-Kosače, izdatoj 19. VII 1453, i u zbirnom popisu Skopskog krajišta iz 1455. godine. U radu je preduzeta detaljna filološka i historijska kritička analiza svih dostupnih primarnih izvora za ovo pitanje. Utvrđeno je da nije postojalo vojno-administrativno

* Ovaj rad je prezentovan na Naučnom skupu "Kulturno-historijski tokovi u Bosni od 15. do 19. stoljeća" održanom između 15-17. maja 2015. godine kojim je obilježeno 65 godina rada Orijentalnog instituta u Sarajevu.

Osmanski tekstovi su transliterisani u skladu sa principima koje je ustanovio Andreas Tietze u svojim epohalnim kritičkim izdanjima djela Mustafâ 'Âlija, dok su arapski i perzijski transliterisani slijedeći DMG-sistem kao najadekvatniji. Korišteni primjeri srednjovjekovne južnoslovenske pismenosti transliterisani su prema metodološkom uzoru za popularnu transliteraciju takvih tekstova koju su u nekim izdanjima primijenile Herta Kuna i Nevenka Gošić kao vrhunski autoriteti u tom polju. Up. *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, I, Starija književnost*, edid. Herta Kuna et alii, (Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika), 1974; Vladislav Skarić, *Izabrana djela*, I-III, ed. i intr. Milorad Ekmečić, Kulturno nasljeđe, (Sarajevo: "Veselin Masleša"), 1985, (transliteracija Nevenka Gošić).

samostalno osmansko krajište u Bosni, nego su osmanska uporišta u Bosni bila dio Skopskog krajišta. Takođe je pokazano da je bliže istini ono viđenje koje je stalna osmanska uporišta u Bosni smještalo u vrijeme dosta prije 1448. godine. Pitanje kada i kako je Kraljevina Bosna postala haračar Osmanske Države treba biti temeljno pretreseno.

Ključne riječi: Bosansko krajište, Skopsko krajište, herceg Stjepan Vukčić-Kosača, Skoplje, Hodidjed, objekatski genitiv, ‘Āṣiqpāšā-zāde, gazije, akindžije.

Namjera ovog rada je da ispravi jednu neutemeljenu interpretaciju koja se uvrežila u bosanskoj i bivšejugoslovenskoj osmanistici i historiografiji. Ta neutemeljena interpretacija postala je ortodoksija u naučnoj i stručnoj sekundarnoj literaturi u zemljama bivše Jugoslavije. Ponekad se autori odnose prema toj hipotezi odnosno interpretaciji kao prema neoborivom arhivskom podatku (*hard data*). Nekritičko i automatizovano preuzimanje tuđih, ranijih, mišljenja i ophođenje sa takvom vrstom tvrdnji kao sa podatkom iz primarnih izvora izraz je, s jedne strane, slabog metoda mnogih poslenika i u osmanistici i u historiografiji, a sa druge strane, loše upućenosti u aristotelovsku logiku kao nužni dio opšteg obrazovanja. Poznavanje aristotelovske logike i njena konsekventna primjena u historijskoj heuristici te hermeneutici odlika je svakog istinski velikog historičara,¹ pa i onih sa čijim se mišljenjem rezultati ovog rada razilaze (Hazim Šabanović, Mihailo J. Dinić).² Sâmo ovladavanje ari-

¹ Pogledaj metodološki ekskurs na kraju ovog rada koji se ima smatrati integralnim dijelom argumentacije čitavog članka.

² Navodimo, prema našem mišljenju, metodsko-heurističko-hermeneutički najprodubljenije radove ovih dvaju velikih naučnika koji bi i današnjim generacijama osmanista te historičara trebali biti obavezna lektira: Hazim Šabanović, “Izrazi Evā’il, Evāšit i Evāhir u Datumima Turskih Spomenika”, *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)*, II, 1951, pp. 213-37, (Rad predstavlja *tour de force* forenzičkog čitanja i historijske kritike osmanskih izvora uopšte.); Mihailo J. Dinić, “Oblast Brankovića”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, XXVI, 1960, pp. 5-30. Iako ova studija, uz studiju o zemljama hercegâ od Sv. Save, predstavlja remek-djelo medijevističke historijske geografije u nas, ali i definitivno skidanje s dnevnog reda navodne izdaje Vuka Brankovića, nedavno je Miloš Blagojević, ironično ničim drugim nego travestijom dinićevskog historijsko-geografskog metoda, pokušao obnoviti mitologem o izdaji Vuka Brankovića te, što je daleko pogubnije, progurati nedokazivu tvrdnju o Knezu Lazaru kao o nekakvom vrhovnom srpskom vladaru koji je navodno očuvao nemanjičko-dušanovsku državnu ideju i, kao pretpostavljeni srpski vrhovni knez, oličavao nekakvo državno jedinstvo “srpskih zemalja” iza 1371. godine. Pri tome treba napomenuti da je sâm koncept “srpske zemlje” nehistorijski, bivši nepotvrđen u srednjovjekovnim primarnim izvorima u onom smislu koji mu antibrankovićevski revizionisti učitavaju, i da jako miriše na Urquhart-Zach-Garašaninovo *Načertanije*.

stotelovskom logikom nije dovoljno da od nekoga napravi velikog historičara, ali ono pomaže historičaru da izbjegne zamke disputacionističko-falibilističke kazuistike, zaključka preko poređenja inkomparabilijâ, unaprijed donesenih rješenjâ za koja se iznalazi i, nerijetko, izmaštava potvrda u primarnim izvorima. Svi navedeni nedostaci su odlike slabog historiografskog metoda koji nastaje usljed nedovoljnog poznavanja aristotelovske logike odnosno potpune neupućenosti u istu, između ostalog. Poznavanje aristotelovske logike čuva ozbiljnog historičara, upućenog

Cf. Miloš Blagojević, "O izdaji ili neveri Vuka Brankovića", *Zbornik Matice Srpske za istoriju*, LXXIX-LXXX, 2009, pp. 7-42, poseb. pp. 13-17, 21-24, 27, 31-35 (sa konstatacijom, p. 35, o Vuka Brankovića "izdaji Lazarevog dela i Lazarevića"-sic!), 40-41. Međutim, historijski izvori izravno, a ne njihovo nategnuto kazuističko obrtanje, potvrđuju da su u periodu 1389-6. X 1397 zapravo kneginja Milica i mladi knez, kasniji despot, Stefan Lazarević višekratno izdali i Vuka Brankovića i njegovo višedecenijsko djelo, ako je uopšte uputno u historiografiji upotrebljavati takve, na moralno-vrednosnim sudovima zasnovane, interpretativne paradigme. Davno je Benedetto Croce rekao da historiografija nije kasaciono-apelacioni sud ljudske prošlosti. O nacionalnom ideologemu i historijsko-historiografskom mitologemu *srpske zemlje* nedavno se pojavila jedna kratka, ali prodorna analiza: Vladimir Milutinović, "Jugoslavija i 'srpske zemlje'", *Politika*, br. 36548, god. CXII, 11. VIII 2015, p. 23. Milutinović argumentovano ustanovljava vezu između pojma *srpske zemlje* i ratova koje su SRJ, JNA, srpske paravojne formacije u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu te Slobodan Milošević i Dobrica Ćosić kao najodgovorniji pojedinci u formalnoj te neformalnoj vrhuški SRJ vodili u razdoblju 1991-99. godina. U kontekstu legitimizacije tih Milošević-Ćosićevih ratova treba shvatiti zloupotrebu pojma *srpske zemlje* u savremenoj srpskoj historiografiji. Najistaknutiji predstavnik i, moglo bi se reći, rodonačalnik takve nacionalno-ideologizovane historiografije bio je upravo Miloš Blagojević, svojevremeno poznat kao vrstan društveno-ekonomski historičar sa sjajnim kritičkim metodom. Up. Miloš Blagojević, *Srpska državnost u srednjem veku*, pred. Ljubomir Maksimović, (Beograd: SKZ), 2011-konačna verzija spisa koji se pojavljivao u više izdanja i pod raznim naslovima od 1999. godine, što svjedoči o značaju koji je srpska sredina pripisivala knjizi kao dijelu zvanične verzije nacionalne historije te kao jednom od temelja za pozivanje na tzv. historijska prava u kontekstu raspada SFRJ. U verziji Blagojevićevog spisa iz 2011 konstruiše se dugo trajanje *srpske državnosti* od pre-nemanjićkih knezova i župana preko Nemanjićâ, Kotromanićâ i Lazarevićâ te manjih kasnosrednjovjekovnih dinastâ do Vožda Karađorđija kao obnovitelja *srpske državnosti*, dok se u isključivo *srpske zemlje* ubrajaju, pored Srbije, i Bosna, Crna Gora, Dubrovnik naravno, pa Makedonija, dobar dio Hrvatske... Stepem ideologizovanosti Blagojevićevog štiva tjera čitaoca da, u komparaciji, Novakovićev spis o *vaskrsu države srpske* doživljava kao krajnje objektivnu historijsku naučnu studiju. Up. Stojan Novaković, *Vaskrs države srpske. Političko-istorijska studija o Prvom srpskom ustanku 1804-1813*, (Beograd: SKZ), 1904. Iako je ovaj spis sâm Novaković smatrao najtendencioznijim u svom historiografskom opusu, u njemu bard tadašnje srpske historiografije, ali i javnog života uopšte, upozorava pred opasnošću adoracije srpskog Srednjovjekovlja u tadašnjem beogradskom i srpskom javnom mnijenju, te utvrđuje da Karađorđev politički projekt nije izraz kontinuiteta, nego novovjekovne te moderne političke misli i zbilje te da *vaskrs države srpske* nema ništa sa Dušanovim carstvom, ali mnogo toga ima sa Osmanskim Carstvom.

u historiografski heurističko-hermeneutički metod, od tretiranja ranijih mišljenja i tumačenja u sekundarnoj historiografskoj literaturi kao podataka primarnih izvora. Stoga ovaj rad ima za svrhu da ukaže na neosnovanost nekih tvrdnji i tumačenja u radovima istinski velikih naučnika kao što su Mihailo J. Dinić i Hazim Šabanović, s jedne strane, i da, sa druge strane, upozori na pogubnost uzimanja nečijeg mišljenja, pa bili to i Dinić odnosno Šabanović, pod izvorni podatak.

U ovom radu će biti ukazano na neosnovanost Šabanovićeve tvrdnje da je u Bosni postojalo samostalno osmansko vojno krajište u razdoblju 1448-1463. godine. Zatim će se iznijeti argumenti da ne stoji zaključak Mihaila J. Dinića kako Osmanlije nisu imali stalna uporišta u Bosni prije 1448. godine, a takav Dinićev hipotetički predlog su usvojili i novom građom pokušali potkrepiti Hazim Šabanović i Desanka Kovačević-Kojić. Pokazaće se da su Osmanlije u Bosni imali stalna uporišta i prije 1448. godine, kao i da su ta uporišta bila dio osmanskog Skopskog krajišta sve do 1463. godine. I, kao posljednje ali ne i najnevažnije, rad će se založiti za drugačiju hronologiju potharačivanja Bosne Osmanlijama. Smatramo da se potharačivanje Bosne Osmanlijama desilo ne prije 1394. godine i ne kasnije od 1396. godine, o čemu ćemo izvornu bazu podastrijeti u posebnoj studiji. Pored toga, Osmanlije su, shodno svojoj vladarsko-dinastičko-vjerskoj ideologiji gaze i džihada³ te u skladu sa svojim specifičnim

³ O toj osmanskoj ideologiji kao najpouzdanije vid. Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, (London: The Royal Asiatic Society), 1938, klasik koji ni danas ništa nije izgubio na svojoj vrijednosti; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: the Construction of the Ottoman State*, (Berkeley: University of California Press), 1995; Linda T. Darling, "Reformulating the *Gazi* Narrative. When was the Ottoman State a *Gazi* State?", *Turcica*, XLIII, 2011, pp. 13-53, gdje Darlingova izlistava i izvrsno komentariše svu literaturu, često oskudnog kvaliteta, objavljenu o ovoj temi poslije Kafadareve fundamentalne knjige. Za one naučnike koji ne čitaju strane jezike, a takvi u nas cvjetaju kao gljive poslije kiše sigurne upute nude: Nedim Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, (Sarajevo: "Svjetlost"), 1971, passim, poseb. poglavlja o turskoj etničkoj kolonizaciji Balkana, o najstarijem timarskom sistemu u krajevima Albanije, o ideologiji Bedreddinovog pokreta; Halil Inaldžik, "Problem Pojave Osmanske Države", prev. Jovan Đorđević, *POF*, XXXV, 1985, pp. 211-221. Moramo napomenuti da je naša upotreba izrazâ *gazâ* i *džihad* historijska i nema nikakve veze sa zloupotrebom termina *džihad* u današnjem žurnalističkom vokabularu i javnom diskursu. Mi ovim konceptima pristupamo historizovano, i iz vremena i iz kulture koje proučavamo. Halil Inalcik je podsjetio još 2001. godine u Dubrovniku na Međunarodnom kongresu za društvenu i privrednu historiju Osmanskog Carstva da kada gazija upada u neku hrišćansku zemlju i plijeni je on to čini uvjeren da je to djelo "na Allahovom putu" (*ft sebîli'llâh*) te da uvjerenja tadašnjih gazija treba shvatati ozbiljno, kao što ih se ne smije brkati sa Bin Ladinom koji je nešto sasama drugo. Takođe: Patricia Crone, "'Jihad': Idea and History", *Cosmopolis*, I, 2015, pp. 99-104.

metodom osvajanja, a različito od shvatanja vazaliteta u zapadno-evropskom kulturnom krugu, smatrali da su jednom uspostavljene haračarske obaveze vječne te da one uvode potharačenu teritoriju u Kuću Islama (*dāru- 'l-islām*). Za njih potharačenost Bosne od Bāyezīda I pa do 1463. godine nikada nije ni prestajala, pa čak ni u vrijeme interregnuma 1402-1416 odnosno 1422. Isto tako, ovaj rad zastupa mišljenje da su haračarske obaveze bosansko-humskih oblasnih gospodara prema Osmanskoj Državi proizlazile iz međunarodnog javnopravnog odnosa između Kraljevine Bosne i Osmanske Države prije svega, a da se nisu temeljile samo na individualnom direktnom haračarskom sporazumu određenog oblasnog gospodara sa Osmanlijama. Pošto smo izložili opšti sinopsis našeg rada, u nastavku ćemo preduzeti potanko obrazlaganje naših teza.

I

Godine 1955, Hazim Šabanović je objavio rad⁴ o pitanju osmanske vlasti u Bosni do pohoda sultana Meḥmeda II Fātiḥa (rođ. 1432, *regnant* 1444-1446, 1451-1481)⁵ na Kraljevinu Bosnu 1463. godine.⁶

⁴ Hazim Šabanović, "Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463 g.", *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, VII, 1955, pp. 37-51.

⁵ O ovom vladaru kao najpouzdanije vid. Halil İnalçık, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*; idem, "Meḥammed II", *The Encyclopaedia of Islam*²; idem, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Za žaljenje je što u historiografijama zemalja bivše Jugoslavije, a bogami i u osmanistici istog područja, veliki ugled te citiranost uživa nekritička i u doba objavljivanja njemačkog originala, tj. još 1953. godine, već zastarjela monografija Franza Babingera o ovom vladaru. Up. Franc Babinger, *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, prev. Tomislav Bekić, (Novi Sad: Matica Srpska), 1968, passim i indeks s. v. "Bosna". O raznovrsnim nedostacima Babingerovog narativnog štiva koje nema karakter ni naučno-istraživačke monografije niti historijske sinteze vid. Halil İnalçık, "Mehmed the Conqueror and his Time (1432-1481)", *Speculum*, XXXV, 1960, pp. 408-27, poseb. pp. 415-22, 423, sa važnim emendacijama u vezi sa historijom Srpske Despotovine i Kraljevine Bosne; Erich Trapp, "Plagiat in der Geschichtsschreibung Mehmeds II? Byzantinische Tradition in moderner Zeit", *BYZANTIOS. Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag. Dargebracht von Schülern und Mitarbeiter*, edid. Wolfram Hörandner et alii, (Wien: E. Bécvar), 1984, pp. 321-32.

⁶ O ovom pohodu vid. Franjo Rački, "Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke občine naprama Bosni i Turskoj godine razspa bosanske kraljevine", *Starine JAZU*, VI, 1874, pp. 1-18, poseb. pp. 1-5; Ćiro Truhelka, "Dubrovačke vijesti o godini 1463", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXII, 1910, pp. 1-24; Halil İnalçık, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*, coll. 521a-523b; dr Desanka Kovačević [=Kovačević-Kojić], "Pad bosanske države prema dubrovačkim izvorima", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XIV, 1963, pp. 205-20; Marko Šunjić, "Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463)", *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih*

Ovaj istraživač smatra da su Osmanlije u predjelima Vrhbosna i Hodidjed već prije 1453. godine, poblize u intervalu ne prije 1448 i ne poslije 1451. godine, imali posebnu samostalnu upravnu oblast "Bosansko krajište".⁷ Osnovu za takav zaključak autor nalazi u poznatoj povelji-*umiru* koju je herceg Stjepan Vukčić-Kosača, kako se u sekundarnoj literaturi obično ističe, izdao svome odmetnutom te razmetnom sinu Vladis(l)avu⁸, 19. jula 1453, godine, u Pivi na planini⁹

radnika Bosne i Hercegovine, XXIX, 1989, pp. 139-57. Osmansko osvojenje Bosne zaslužuje detaljnu istraživačku monografiju sa osmanističkog stanovišta jer je samo tako moguće faktografski rekonstruisati pomenuti događaj i dati mu odgovarajuće tumačenje. Divlje spekulacije Srećka M. Džaje o osmanskom osvojenju Bosne 1463. godine nemaju nikakvu bilo faktografsku, bilo interpretacionu vrijednost. Up. Srećko M. Džaja, "Dodatak 1: Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije" i "Dodatak 2: Ideološki i politološki aspekti propasti bosanskog kraljevstva 1463. godine", in: *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijski period 1463-1804*, prev. Ladislav Z. Fišić, autoriz. i dop. Srećko M. Džaja, (Sarajevo: "Svjetlost"), 1992, pp. 203, 206-10, 211-16. Bosanskohercegovačka naučna javnost pravilno je ocijenila Džajinu knjigu kao nekritičko, tendenciozno i hrvatskim nacionalizmom obojeno publicističko štivo. Tako je dr Muhamed Hadžijahić prvorazrednim podacima pobio Džajinu konstrukciju da su bosanski fratri bili jedini nosioci bosančičke odnosno brzopisno-zapadnoćirilske pismenosti u Bosni i da su oni, kao pisari, sastavljali bosančička pisma i muslimanima i pravoslavcima. Up. Muhamed Hadžijahić, "Građa o posljednjim ostacima bosančice u nas", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XI-XII, 1985, pp. 101-11, na p. 111: pokazujući faktografsku neosnovanost, metodološku ćopavost i nacionalističko-publicistički tendenciozni karakter Džajine knjige, Hadžijahić zaključuje: "...To su eto Džajine teze o upotrebi bosančice u srpskoj i muslimanskoj sredini. U istome stilu o mnogim drugim pitanjima Džaja je pisao u svojoj najnovijoj knjizi »Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegovina« koja je izašla u Münchenu 1984. Djelo inače **ima karakter političke publicistike** (-boldirao N.F.), makar da je primljeno kao doktorska disertacija...". Mnoge Džajine neutemeljene tvrdnje i ideologizovane konstrukcije preuzima kao prvorazredne izvorne podatke i kolportira dalje: Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*, (Zagreb-Sarajevo: Synopsis), 2006, passim.

⁷ Hazim Šabanović, "Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463 g.", pp. 41, 48, 49-51.

⁸ O Vladis(l)avovoj pobuni i o njemu uopšte vid. Sima M. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, (Beograd: SANU), 1964, pp. 175-99; Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, (Beograd: Narodna knjiga i Istorijski institut), 1979, pp. 11-13, 19-63, 154-65 et passim; Marko Šunjić, "O vojvodi Vladislavu Kosači i njegovoj srebrnini deponovanoj u Zadru", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXXIX, 1989, pp. 65-70.

⁹ Planina tu prije znači ljetni vlaški katunski stan i/ili gorsku ispašu nego planinu u današnjem smislu te riječi. Up. Miloš Blagojević, "Planine i pašnjaci u srednjevekovnoj Srbiji", *Istorijski glasnik*, II-III, 1966, pp. 3-95. Takođe: Ing. Jovo Popović,

Pišču (*u Pivě na planině na Pišču*).¹⁰ U toj povelji herceg Stjepan Vukčić-Kosača i sin mu knez Vlatko daju na znanje osmanskom sultanu, osmanskim vezirima i onome kogod bude krajišnik na “Bosanskom krajištu” da su se umirili sa sinom im i bratom im Vladis(I) avom pošto se isti dozvao sebi pred njima i priznao te shvatio kakvu je grešku učinio i prema velikom gospodaru sultanu Mehemmedu II Fātiḥu i prema vlastitom ocu i bratu (...*V’ ime ōtca i sina i duha sveta amin’ mlstiju božiōm’ i gspodara velikoga gdnā mi cara amir’ sultan’ Mehmed’ bega mi gdn’ Stěpan’ herceg’ ōd’ svetoga Save gspodar’ humski i primor’ ski veliki voevoda rusaga bos’ nskoga knez’ drinski i veće i sin’ mi knez’ Vlatko daemoō na znan’ije gspodaru velikomu i gspodě vezirem i kraišniku gspodarevu koi godě bude na bos’nsko kraište* (-boldirao N.F.!)...*ere učinih ōv’ naš’ list’ ōtvoren’ a s našōm’ pečat’ju vėrovannōm s’ vsacijem mlstivijem srčanijem hotěn’jem’ i pravom roditelskōm istinnōm ljubvom’ mlst’ i čst’ i dobru volju sinu mi knezu Vladisavu kada doide ka mně i směri se preda mnōm’ i dozva do sebe što je učiniō koju s’ grěhu gspodaru velikomu i što je učiniō bez’pravadnō i suprotivnoō maně roditelju svoōmu zatoi kada doōće ka mnije s veliciem’ směrstvōm’ i dozva po dōstoinoi pravdě do sebe i reč mi postaviti ōpet’ u moe ruke vlasteli i ine sluge i gradove i prihodke i vse s čim’ je ōdašao biō ōd’ mene i reč mi da će ōd’ sēm’ sega biti vėran poōlag’ mene gspodaru velikomu i menije hercegu Stěpanu roditelju svoōmu poslušan i ugodan’ i reč mi da će biti skladan’ i edinav s moijem sinom’ i z bratōm’ svojem s knezom’ Vlatkoōm’ ōba pod’ moi posluh’ na službu i na vėrnōst’ gspodara velikoga i reč mi da neće niednoga suprotivstva po svoōi volě učiniti nego da mi će ugaćati i služiti liepoō i dob’r i pravō i počtenoō kakonoō ugodni sin’ svoōmu roditelju i zatoi takoi više rečnnō učinēn’ je i ōbětovan’ je sina mi kneza Vladisava jaa herceg’ Stěpan i sinōm’ mi knezom’ Vlatkom’ primam i primih mlstivo i pravoō i dobrovolnō k sebě ōpet’ kneza Vladisava za pravoga i za ljubimoga sina i za pravoga brata sina mi kneza Vlatka...).¹¹*

Kroz planine Bosne i Hercegovine, (Sarajevo: Izdanje planinarskih društava u Sarajevu), 1935, passim. Značenje danas u bosanskom jeziku gotovo izobičajene riječi *planinštak*-transhumantni katunski planinski stočar nasuprot značenju riječi *planinac*-bilo koji stanovnik planine, podržava ovakvo tumačenje.

¹⁰ *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, ed. Ljubomir Stojanović, (Beograd i Sr. Karlovci: SKA), 1934, pp. 69-72, № 668, 19. VII 1453. Up. Sima M. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, pp. 198-99. O povelji vid. dr Gregor Čremošnik, “Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s., VII, 1952, pp. 273-336, na p. 295, № 106.

¹¹ *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, ed. Ljubomir Stojanović, p. 69, r. 1-p. 70, r. 29, № 668, 19. VII 1453.

Ovu poznatu povelju Šabanović dovodi u vezu sa popisom Krajišta Isa-bega Ishakovića iz 1455. godine¹² i smatra da su predjeli Vrhbosna i Hodidjed¹³ iz toga popisa isto što i “Bosansko krajište” iz hercegove povelje od 1453. godine. Autor je sasvim određen u svojoj tvrdnji da je prvi krajišnik pretpostavljenog “Bosanskog krajišta” bio Skender-beg koji se kao “vojvoda u Vrhbosni” pominje 24. XI 1455, prema podatku saopštenom po prvi put u, s pravom čuvenoj, Dinićevoj historijsko-geografskoj studiji o zemljama hercega od Sv. Save.¹⁴ Zatim Šabanović identifikuje “ponosa konjanikâ te ravnih odabranikâ Hoškadem-vojvodu” (*fahru-l-fawāris wa-l-aqrān Hūšqadam wuywuda*)¹⁵, zastupnika Isa-begovog pri legalizaciji Isa-begove sarajevske vakufname od Ćumādā-l-ūlā 866 A. H. / 1. II-3. III 1462 A. D., sa osobom koju dubrovački arhivski zapis iz juna 1461. godine, takođe poznat zahvaljujući citiranoj Dinićevoj monografiji, naziva: *vayvode Aschadam de Verchbossania*.¹⁶ Za njega je i ova osoba još jedan krajišnik pretpostavljenog “Bosanskog krajišta”. Dobar dio svoga rada o pitanju datacije i karaktera osmanske vlasti u Bosni prije 1463. godine Hazim Šabanović posvećuje iznošenju novih argumenata spe-

¹² *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, uv., tekst, prev. i kom. dr Hazim Šabanović, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus Secundus, ser. II, Defteri, knj. I, (Sarajevo: Orijentalni Institut), 1964.

¹³ O Vrhbosni i Hodidjedu u tom popisu vid. *op. cit.*, pp. 14-15, 60-62, ١٥-١٩, ٦٥-٧١ (osm. tekst).

¹⁴ Hazim Šabanović, “Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463 g.”, p. 50. Up. Dr Mihailo Dinić, *Zemlje Hercega Svetoga Save*, p. o. iz *Glas SKA*, CLXXXII, 2. razr., Filozofsko-filološke, Društvene i istoriske -nauke, 92/7, (Beograd: SKA), 1940, p. 74/p. 222, (stranica navedena poslije kose crte označava originalnu paginaciju iz časopisa). Dinić se poziva na: Dubrovnik, Državni arhiv, *Acta Consilii Rogatorum* XIV, fol. 232. U svom izdanju Popisa krajišta Isa-bega Ishakovića, Šabanović, s pravom, identifikuje izvjesnog Skendera, gulama odnosno sklava Isa-begovog koji je 1455. godine, kako sâm defter kaže, zastupao Isa-bega u Hodidjedu sa vojvodom Skenderom iz dubrovačkih izvora. Up. *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, pp. 62-63; p. 62, n. 15; p. ٦٧ (osm. tekst). Sasvim je drugo pitanje je li pomenuti Skender zaista bio samostalni upravnik pretpostavljenog “Bosanskog krajišta”!

¹⁵ Hazim Šabanović, “Dvije najstarije vakufname u Bosni”, *POF*, II, 1951, pp. 5-38, № I, na pp. 12, 27.

¹⁶ Dr Mihailo Dinić, *Zemlje Hercega Svetoga Save*, p. 74/p. 222. Up. *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, pp. 32-33, 81, ٣٥,٩١ (osm. tekst). Za razliku od vojvode Skendera, nemoguće je decidno reći koji je od dva Xoşqadema iz zbirnog popisa ‘İsā-begovog krajišta upravo onaj iz vakufname od 1462. godine te dubrovačkog dokumenta iz 1461. godine.

kulativnoj tezi Mihaila J. Dinića da Osmanlije nisu držali Hodidjed i Vrhbosnu u stalnoj vlasti prije 1448. godine, najranije. *Mutatis mutandis*, to bi bio i *terminus ante quem non* za vaspostavljanje trajne osmanske prisutnosti i/ili vlasti u nekom dijelu Bosne uopšte.¹⁷ Ono što je za Dinića bilo spekulacija kojoj je taj vrsni historičar bio više nego sklon, iako je dopuštao da postoje i ozbiljni protivargumenti njegovom viđenju¹⁸, u Šabanovića je postalo nedvosmislena historijska istina. Naime, Šabanović je smatrao da hercegova povelja sa Pišča iz 1453. godine, čitana paralelno sa popisom iz 1455. godine, potvrđuje postojanje samostalnog osmanskog krajišta u Bosni, a da sve to indirektno, ali nedvosmisleno, potvrđuje Dinićevu spekulativnu tezu o nepostojanju stalne osmanske prisutnosti u Bosni prije 1448. godine. Moramo reći da to nije bio ni izbliza tako jak argument za gore navedeno viđenje što će ovaj rad i pokazati.

Tezu o upravno samostalnom osmanskom Bosanskom krajištu Šabanović je varirao i donekle proširivao u većem broju svojih publikacija, objavljenih u razdoblju 1957-1964. godina. Veoma je značajna Šabanovićeva rasprava iz 1957. godine¹⁹ o “Bosanskom krajištu” 1448-1463. godine. Šabanović je i u ovom radu sasvim siguran da je “Bosansko krajište” iz hercegove povelje sa Pišča od 1453. godine identično sa vilajetima Hodidjed i Saray Ovası iz popisa od 1455. godine.²⁰ Uočava i značajan fenomen *dvovlašća* odnosno *kondominijuma*²¹ koji su održavali Osmanlije i Pavlovići kao njihovi vazali u maloj župi Tilava i obližnjim selima. U analizi tog podatka u kontekstu osmanskog metoda osvajanja²² ležao je ključ za prihvatljivije razumijevanje izraza “Bosansko krajište” te za pravilnije datiranje stalne osmanske prisutnosti u Bosni u vrijeme prije 1448. godine. Na žalost, Šabanović nije pošao tim putem. Najveću vrijednost ove studije velikog osmaniste predstavljaju: minuciozna analiza mikrotoponimije u predjelima Hodidjed, Saray Ovası, Tilava i Vrhbosna; neke smislene hipoteze o jezgru baštine Pavlovića u vrhbosanskom kraju, odnosno o pitanju pretpostavljenog

¹⁷ Hazim Šabanović, “Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463 g.”, pp. 41-48. Up. Dr Mihailo Dinić, *op. cit.*, pp. 69-75/217-23.

¹⁸ Dr Mihailo Dinić, *op. cit.*, p. 74/ p. 222.

¹⁹ Hazim Šabanović, “Bosansko krajište 1448-1463”, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, IX, 1957, pp. 177-220, poseb. na pp. 177, 181-90.

²⁰ idem, *art. cit.*, p. 181. Up. *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, p. 3, za dokumentarnu potvrdu postojanja vilajeta Saray Ovası.

²¹ idem, *art. cit.*, p. 183. Autor koristi izraz dvovlašće, i to u kurzivu.

²² Vid. Halil İnalçık, “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica*, II, 1954, pp. 103-29.

razgraničenja između Pavlovića, te Hranića-Kosača u istom kraju; ukazivanje na značaj podataka o osmanskome pohodu na Hercegovu zemlju 1463. godine, sačuvanih u naknadnoj službenoj marginaliji popisa od 1455. god. Sve je to popraćeno prevodom popisa vilajeta Hodidjed.²³ Godine 1959. godine objavljen je prvi dio ranije Šabanovićeve beogradske doktorske disertacije kao knjiga-monografija pod naslovom *Bosanski Pašaluk*.²⁴ Ta je knjiga zasluženom odmah po objavljivanju postigla svjetsku slavu i smatra se i danas za jedan od temelja vojno-upravnih studija u cjelokupnoj osmanistici. U svojoj knjizi, Hazim Šabanović je ponovio stavove iznesene u raspravama iz 1955 i 1957. godine: u Bosni je od 1448-1463. godine postojala osmanska samostalna vojno-upravna jedinica zvana "Bosansko krajište"; u Bosni nije bilo stalne osmanske vojno-administrativne prisutnosti prije 1448. godine.²⁵ Već dogodine, odnosno 1960, ovaj neumorni istraživač i objavljivač ponudio je javnosti studiju o vojnom uređenju Bosne od 1463. godine do kraja XVI vijeka.²⁶ I ona je, poput knjige o Bosanskom pašaluku, odmah postala klasik, ali i metodološki uzor za mnoga kasnija djela slične vrste posvećena različitim periodima odnosno predjelima

²³ Hazim Šabanović, "Bosansko krajište 1448-1463", pp. 190-220.

²⁴ idem, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, (Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine), 1959. Drugo, manje pouzdano komercijalno, izdanje objavljeno je 1982. godine. Alija Isaković, kao urednik izdanja a u svrhu pojeftinjenja štamparskih troškova istog, odlučio se za izbacivanje svih dijelova teksta objavljenih arapskim pismom u prvom izdanju. Time je i već umrlom Šabanoviću i ukupnoj naučnoj zajednici nanosena nesaglediva šteta. Odnedavno se u sarajevskoj osmanistici Šabanoviću imputira da je iz nekakvog oportunitizma koristio navodno nenaučni termin *Bosanski pašaluk* umjesto termina *Bosanski ejalet*. Da bi shvatio da se tu radi o notornoj gluposti, pored očitog nagona ka ubiranju brzopotezne i jeftine slave blaćenjem mrtvog velikana koji naravno ne može da se brani, čovjeku je dovoljno da nasumice otvori bilo koji tekst iz bošnjačke i/ili bosanske tradicije. *Bosanski pašaluk* je narodski izraz, a *Bosanski ejalet* učeni, no oba pripadaju bosanskom kulturnom pamćenju. Zato je sasvim opravdana Šabanovićeve upotreba izraza *Bosanski pašaluk*. Jer bošnjački odnosno bosanski narodni pjevač pjeva *na njemu je devet pašaluka*, a ne *na njemu je devet ejaleta*. A taj je pjevač malo bolje znao historiju osmanske Bosne od nadobudnih stručnih saradnika lokalnih instituta odnosno centara za napredne studije. Up.: "...**pāšaluk**...»Hoćeš, sine, Bosnu pašaluka«, »tad začulo sedam pašaluka«...»izvadiću tebi pašaluka«...", Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izd, (Sarajevo: "Svjetlost"), 1989, col. 512a, s. v. **pāšaluk**. Škaljićev fundamentalni rječnik zna za izraz *pašaluk*, ali ne zna za izraz *ejalet*!

²⁵ idem, *Bosanski Pašaluk. Postanak i upravna podjela*¹, pp. 27-32 et passim.

²⁶ idem, "Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća", *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, XI, 1960, pp. 173-224.

Osmanskog Carstva.²⁷ Ipak, i u toj briljantnoj raspravi pisac ponavlja svoju raniju tvrdnju da je u Bosni postojalo samostalno osmansko “Bosansko krajište”²⁸, navodno zasvjedočeno u povelji hercega Stjepana Vukčića-Kosače od 19. VII 1453. godine.

Šabanovićeva interpretacija ubrzo je, i to aklamacijom, prihvaćena u osmanistici, orijentalistici i historiografiji zemalja bivše Jugoslavije, a imala je i izvjestan uticaj na svjetsku osmanistiku i balkanologiju. Tako Desanka Kovačević-Kojić, u jednom kraćem ali neobično važnom prilogu poznavanju najranijih osmansko-bosanskih odnosa²⁹, uzima gore ekspliciranu Šabanovićevu interpretaciju kao gotovo posve sigurnu historijsku činjenicu³⁰, uz pomoć koje treba raditi na osvjetljavanju osmansko-bosanskih odnosa u vremenu 1386-1463. U poznatoj i na sve strane citiranoj historijskoj sintezi o srednjovjekovnoj Bosni, i Sima M. Ćirković uzima Šabanovićevu viđenje kao dokazanu historijsku istinu.³¹ I kasnosrednjovjekovnoj i ranoosmanskoj prošlosti, poblize razdoblju XV vijeka, današnjeg sarajevskog kraja, Vesna Mušeta-Aščerić posvetila je svoju doktorsku disertaciju koju je kasnije pretočila u zapaženu knjigu.³² I ovaj autor slijedi Šabanovićeve postavke o uspostavljanju “Bosanskog krajišta”, što bi trebalo da se bilo desilo ne ranije od 1448. godine.³³ U mastodontski predebeloj, redundantnoj, neprohodnoj, zanatski brljivoj³⁴

²⁷ Kao najznačajniji primjer jasnog Šabanovićevog uticaja u ovoj grani osmanistike izdvajamo: Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u Srbiji 1459-1683*, (Beograd: Istorijski Institut), 1974. Takav uticaj uočljiv je u radovima osmanista različitih generacija, pripadnika više nacionalno-regionalnih osmanističkih škola, kao što su: Cengiz Orhonlu, Rhoads Murphey, Gábor Ágoston. Radi se o još jednoj ilustraciji svjetske relevantnosti naučno-istraživačke djelatnosti ostvarivane u sarajevskom Orijentalnom Institutu.

²⁸ Hazim Šabanović, “Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća”, p. 185 et passim.

²⁹ Dr Desanka Kovačević [=Kovačević-Kojić], “Prilog pitanju ranih bosansko-turskih odnosa”, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, XI, 1960, pp. 257-63.

³⁰ eadem, *art. cit.*, pp. 259, 259 (n. 13), 263.

³¹ Sima M. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, (Beograd: SKZ), 1964, pp. 308, 380 (n. 12).

³² Vesna Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću. Između Istoka i Zapada*, (Sarajevo: Sarajevo Publishing), 2005.

³³ eadem, *op. cit.*, pp. 13-16 et passim.

³⁴ *Exempli gratia*, autor rada koji čitate navešće njemu možda najdraži biser Lovrenovićevog historiografskog zanata. Naime, taj vrsni historičar navodi kako se kneginja Milica, majka kneza i kasnijeg despota Stefana Lazarevića, izmirila s nasljednicima osmanskog vladare Bāyezīda I već prije sredine 1390. godine. Up. Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*, p. 50. Historijska je istina da se najmoćniji zet kneginje Milice, Bāyezīd I upokojio

i istraživački minuskulnoj knjizi o političkoj historiji Bosne u vremenu 1387-1463. godine, univerzitetski profesor i javni intelektualac sa *Ljevice*³⁵ Dubravko Lovrenović bez razmišljanja uzima Šabanovićevo mišljenje kao historijski podatak prvog reda. I za, prema vlastitim riječima braudelovca, Lovrenovića Osmanlije su možda još 1448, a svakako prije 1453. godine, osnovali u Bosni upravnu jedinicu "Bosansko krajište" sa sjedištem u Hodidjedu.³⁶ Naveli smo samo neke primjere koji pokazuju koliko je uplivno Šabanovićevo mišljenje i kako je ono brzo steklo ikonički status podatka iz izvora prvog reda. Nije svrha ovoga rada da utvrdi punu recepciju tog mišljenja. Njegovom ikoničkom statusu sva-

tek 13. ša'bāna 805 A. H. / 8. III 1403 A. D., u zarobljeništvu kod tatarsko-mongolskog vladara Tēmūra~Tīmūra, pa su Bāyezīdovi nasljednici tek iza tog datuma postali međunarodno-javno-pravno te diplomatski relevantni igrači na Mediteranu i Balkanu. *Sapientī sat*, kako bi to rekao starorimski komediograf Terencije. Za hronologiju smrti Bāyezīda I vid. Mehmed Fuad Köprülü, "Yıldırım Bayezid'in Esâreti ve İntihârı Hakkında: I. Demir Kafes Rivâyeti. II. İntihâr Meselesi", *Belleten*, II, 1937, pp. 591-99: u ovom poznatom radu definitivno je dokazano da Tamerlan Bāyezīda I nikada nije dao da bude paradiran zatvoren u kavez, ali da je osmanski vladar u ropstvu počinio samoubistvo; Mükrimin Halil Yınanç, "Bayezid I. Yıldırım", *İslâm Ansiklopedisi*, coll. 369a-392a, na coll. 388b-389a; Halil İnalcık, "Bāyazīd (Bāyezīd) I", *The Encyclopaedia of Islam*², coll. 1117b-1119a, na col. 1119a. Za primjere brojnih emendacija u Lovrenovićevom shvatanju i tumačenju historijskih izvora, posebno srednjovjekovnih ugarskih povelja na latinskom jeziku, vid. Stanko Andrić, "Rijeka Sava kao protutorski bedem (do pada Bosne)", *Rijeka Sava u povijesti. Zbornik radova znanstvenog skupa*, ed. Branko Ostajmer, Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia, 15, (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest-Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje), 2015, pp. 205-36, na pp. 212 (n. 26), 214 (n. 31), 224 (n. 66), 226 (n. 71), 226-232 (diskusija od velikog značaja jer rehabilituje i na pravo mjesto stavlja izvornu vrijednost Nikole Modruškog *ad hoc* i *ad hominem* odbacivanog u publikacijama S. M. Džaje i D. Lovrenovića). Andrićev rad je od velikog značaja, i za osmanistiku. A što se tiče problema sa izvorima u djelu D. Lovrenovića na koje implicitno ukazuje Andrić, može se primijetiti da su te manjkavosti nastale, najčešće, kada D. Lovrenović preuzima starija tumačenja izvora iz sekundarne literature (V. Klaić, F. Šišić, M. Perjević, S. Ćirković, V. Trpković itd.), ali to nije vidljivo iz njegovih fusnota gdje figuriraju samo podaci iz diplomatarâ te ostalih vrsta primarnih izvora. Radi se o praksi koja je svojevremeno žestoko kritikovana u napisima ljudi čije se kancelarije nalaze u istom hodniku kao i ona D. Lovrenovića. Cf. Esad Kurtović, "Paralelna historiografija. (O nekim devijacijama u historiografiji: povodom knjige: Siniša Mišić, *Humska zemlja u srednjem veku*)", *Prilozi instituta za istoriju*, XXXV, 2006, pp. 171-199.

³⁵ O društvenoj pojavi javni intelektualac i njegovom često antiintelektualnom djelovanju vid. Julien Benda, *Izdaja intelektualaca*, prev. Ana Buljan, (Zagreb: Politička kultura), 1997, (prevod drugog izdanja, iz 1946, tog klasičnog spisa); Edward W. Said, *Representations of the Intellectual: the 1993 Reith Lectures*, (New York: Vintage Books), 1996.

³⁶ Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*, pp. 319-20 et passim.

kako je doprinijela svijest o Šabanovićevoj poslovičnoj hiperkritičnosti, te vrhunskom heurističkom metodu. Tu vidimo na djelu nešto što bismo mogli nazvati paradoksom solidnosti: autori su skloni, po inerciji, preuzimati mišljenja i/ili tumačenja vrhunskih istraživača kao izvorne podatke, oslanjajući se na opšte priznatu solidnost rada takvih istraživača. A u pitanju kojim se bavi naš rad, riječ je bila o mišljenjima dva vrhunska majstora kritičkog metoda kakvi su bili Mihailo J. Dinić i Hazim Šabanović. Opštepriznata solidnost nečijeg rada nije dovoljna garancija da je svako mišljenje takvog autora podjednako solidno. Ako se tako radi čini se teže ogrešenje i o aristotelovsku logiku i o historiografski heuristički te hermeneutički metod. O uplivenosti Šabanovićevog mišljenja govori i to da su rijetki istraživači koji su iskazivali neslaganje sa Dinić-Šabanovićevom koncepcijom historije osmansko-bosanskih odnosa 1386-1463. godine, činili to suzdržano, gotovo eufemistički. U radu koji je bio prva velika studija javnopravnog statusa osmanskog Sarajeva, Muhamed Hadžijahić uviđa spekulativnost i nekonzistentnost Dinić-Šabanovićeve koncepcije, ali stiže se utisak kako taj lucidni pravni historičar i polihistor ne želi da ulazi u dublju polemiku sa pomenutim autorima, iako su mu problematičnost i Dinićevog i Šabanovićevog rezonovanja odnosno izvorne baze takvog rezonovanja sasvim jasni.³⁷

Nakon što smo detaljno iznijeli Dinić-Šabanovićevu koncepciju te ukazali na recepciju te koncepcije i u osmanistici i u historiografiji i u balkanologiji, sada ćemo iznijeti naše viđenje pitanja da li je u Bosni postojalo vojno-administrativno samostalno osmansko krajište u periodu 1448-1463. godine. Naša analiza teći će postupno. Prvo ćemo pretresti šta nam o tom pitanju može posvjedočiti osmanski zbirni popis Krajišta Isa-bega Ishakovića od 1455. godine.

II

Odmah moramo reći: ne postoji ništa što u zbirnom popisu Krajišta Isa-bega Ishakovića ukazuje da je Šabanovićevo tumačenje izraza *bos 'nsko krajište* u hercegovoju povelji od 19. VII 1453. godine prihvatljivo. U

³⁷ Muhamed Hadžijahić, "Sarajevska Muafnama –Povodom 500-godišnjice", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XIV, 1964, pp. 67-119, poseb. na p. 79 i n. 25 gdje se doslovice kaže: "...Dinićevu skepsu prihvaća kao svoj definitivan stav Šabanović...". Takođe: idem, "Die privilegierten Städte (in Bosnien) zur Zeit des osmanischen Feudalismus. Mit besonderer Berücksichtigung der Privilegien der Stadt Sarajevo", *Südost-Forschungen*, XX, 1961, pp. 130-58. Generalni značaj ove Hadžijahićeve studije na njemačkom jeziku su u svojim brojnim radovima naglašavali i Halil İnalcık i Gilles Veinstein.

navedenom defteru se veli da je Isa-beg, sin Ishak-begov (*‘Īsā Beg veled-i Īshāq Beg*)³⁸, posjedovao hasove u vilajetu Saray Ovası, odnosno u vilajetu Hodidjed (*Hōdīdede*).³⁹ Zatim se u tom popisu pominje nahija Tilava, područna Zemlji Pavlovića, a Pavlović je drži u mukati za 300 zlatnika godišnje još od vremena Ishak-begovog (*nāhiyet-i Tīlāva tābi ‘-i vilāyet-i Pāvlō Īshāq Beg zemānından berü Pāvlō-oğli yilda üç yüz filūriye muqāta ‘aya aligelmiş*)⁴⁰; taj upis, sâm po sebi, ima prvorazrednu vrijednost za tumačenje osmansko-bosanskih odnosa prije 1448. godine. U posebnom odjeljku popisano je sedamnaest timara mustahfizâ-posadnikâ⁴¹ grada Hodidjeda.⁴² Ni brojna marginalija u ovom popisu koja se proteže sve do kraja sedme decenije XV vijeka⁴³ i koja je, sâma po sebi, prvorazredan historijski izvor⁴⁴, ne donose išta što bi podržalo Dinić-Šabanovićevo tumačenje. Naime, u njoj je nemoguće naći bilo kakvu, direktnu ili indirektnu, potvrdu da je u Bosni u razdoblju 1448-1463 postojalo vojno-administrativno samostalno “Bosansko krajište” koje bi trebalo biti pomenuto u hercega Stjepana Kosače povelji, izdatoj na Pišču u Pivi, 19. VII 1453. godine. Isto tako upisi u zbirnom popisu Krajišta Isa-bega Ishakovića ne podržavaju Dinić-Šabanovićeovu pretpostavku da prva stalna osmanska uporišta u Bosni nisu bila starija od 1448. godine. Naprotiv, upis Tilave koja je dio hasa Isa-begovog a za koju se veli da

³⁸ O njemu vid. Nenad Filipović, “Draç’ın Fethi (1501): Oruç bin-i Âdil Vakayinâmesi ve Īsâbey-oğlu Mehmet Çelebi”, *POF*, LXI, 2011, pp. 369-418, na pp. 381-83, 389-392, 395-96, sa svim relevantnim primarnim izvorima i najvažnijom ranijom sekundarnom literaturom.

³⁹ *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, pp. 3, 14-15, ۷, ۱۵-۱۶ (osm. tekst).

⁴⁰ *Op. cit.*, pp. 15-18, ۱۶-۱۸ (osm. tekst). O nahiji i/ili župi Tilava vid. Lidija Fekeža, “Jezgro Nahije (Župe) Tilave i Nekropola Dijela Porodice Pavlovića na Pavlovcu u Kasindolu”, *Zemlja Pavlovića. Srednji vijek i period turske vladavine*, ed. Milan Vasić, (Banja Luka i Srpsko /sic!/ Sarajevo: ANURS i Univerzitet Srpsko /sic!/ Sarajevo), 2003, pp. 483-511. Fekežin rad predstavlja model kako treba pristupiti rekonstrukciji mikrotoponimije te mikrohistorijsko-geografskim studijama: kombinacijom svih raspoloživih izvora i arheoloških te drugih ostataka. I kao što je kasnosrednjovjekovna arheologija uzela u obzir osmanistiku kako to Fekežin rad zorno predočuje, tako bi i osmanistika morala ozbiljnije da se uhvati u koštac sa arheologijom te sa studijama materijalne kulture uopšte.

⁴¹ O ovom vojnom rodu vid. Hazim Šabanović, “Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća”, pp. 209-12; *Opširni popis timara mustahfiza u tvrđavama Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, prev., obr. i prir. Fazileta Hafizović, (Sarajevo: Istraživački Institut “Ibn Sina”), 2014.

⁴² *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, pp. 60-66, ۶۵-۷۱ (osm. tekst).

⁴³ *Op. cit.*, passim.

⁴⁴ O značaju te marginalije vid. Hazim Šabanović, “Bosansko krajište”, pp. 212-14.

ju je još od vremenâ Ishak-begovih pod mukatu držao Pavlović⁴⁵ jasno govori protiv Dinić-Šabanovićeve pretpostavke.

Jedan veoma važan izvor, nastao oko 1430 i dopunjavan 22. XI 1458 odnosno marta 1464. godine, podržava našu interpretaciju. Radi se o spisima, zapravo različitim verzijama jedne te iste antiosmanske poslanice kritsko-mletačkog humaniste Laura Quirinija.⁴⁶ Verziju od 22. XI 1458. godine Quirini je uputio kardinalu Ludovicu Trevisan-Scarampu⁴⁷, dok je onu od marta 1464. godine poslao krstaškim ratom opsjednutom papi Piju II Piccolominiu.⁴⁸ Važnost tih poslanica za ranoosmansku vojno-administrativnu historiju ustanovila je Elizabeth A. Zachariadou.⁴⁹ Ovaj ugledni osmanista, vizantolog i medievista-mediteranista zapazila je da podaci u poslanicama reflektuju stanje u vojno-administrativnom uređenju ranoosmanske države u luku od oko 1430 do nastanka prve poslanice 1458. godine, s time da veliki dio podataka reflektuje ranije stanje: dakle vrijeme od 1430-1450. godine.⁵⁰ Quirini je podatke u svojoj poslanici dobio od nekog učenog Grka koji je te podatke prepisao “iz

⁴⁵ *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, pp. 15-18, ١٦-١٨ (osm. tekst).

⁴⁶ O njemu i za tekst njegovih antiosmanskih poslanica vid. Agostino Pertusi, “Le Epistole Storiche di Lauro Quirini sulla Caduta di Constantinopoli e la Potenza dei Turchi”, *Lauro Quirini Umanista: Studi e Testi*, edid. Konrad Krautter, Paul Oskar Kristeller et alii, (Firenze: L. S. Olschki), 1977, passim.

⁴⁷ Trevisan je poznata mletačko-kritska aristokratska porodica koja je igrala značajnu ulogu u historiji kako mletačke Kandije, tako i vaskolike Mletačke Republike. Up. Heinrich Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, I-III, *Geschichte der Europäischen Staaten*, 35. Werk, (Gotha und Stuttgart: F. A. Perthes A. G.), 1905-34, passim; Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, (Venice: Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies), 1983, passim.

⁴⁸ Literatura o ovom papi-krstašu i spisatelju je ogromna, kao što su brojna i izdanja te prevodi njegovih djela. Orijentacije radi navodimo: Enea Silvio Piccolomini, *I Commentarii*, ed. i ital. prev. Luigi Totaro, (Milano: Adelphi), 2004; idem, *Epistula ad Mahumetem: Einleitung, kritische Edition, Übersetzung*, edid. Reinhold F. Gleis und Markus Köhler; unter Mitwirk. von Beate Kobusch et alii, (Trier: WVT, Wissenschaftlicher Verlag), 2001. Kritički prevod odlomaka iz Piccolominijevog ogromnog opusa relevantnih za bosansku, balkansku i osmansku historiju je prijeko potreban *desideratum* u našoj nauci.

⁴⁹ Elizabeth A. Zachariadou, “XV: Lauro Quirini and the Turkish Sandjaks (ca. 1430)”, *Studies in Pre-Ottoman Turkey and the Ottomans*, (Aldershot and Burlington: Variorum Ashgate), 2007, pp. XV:1-16. Po prvi put objavljeno in: *Raiyyet Rûsûmu: Essays Presented to Halil İnalcık on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students*, *Journal of Turkish Studies*, edid. Bernard Lewis, Omeljan Pritsak et alii, (Cambridge, Mass.: Harvard University), 1987, pp. 239-47.

⁵⁰ eadem, *art. cit.*, pp. XV: 4, 15-16.

turskih spisa” (*ex libris Teucris*).⁵¹ Pri tome se mislilo na osmanske popisne deftere⁵² te se tu radi o veoma važnom svjedočanstvu o starosti ranoosmanske prakse popisivanja krajeva i zemalja. Ovdje je nužno, radi kompletne argumentacije rada, napraviti unutrašnji ekskurs o starosti prakse popisivanja zemalja u Osmanlija. Naime, oko 1430. godine postojala je već uhodana praksa popisivanja osmanskih pokrajina te je ona, kao takva, morala započeti najkasnije za vrijeme Bāyezīda I. Ranoosmanski pjesnik Qādī-oġli ‘Abdū-’l-vāsi‘ Çelebī (*fl.* 1414) u svojoj opširnoj poemi *Xalīl-nāme* na jednom mjestu pjeva kako je u njegovo vrijeme na osmanskim stranama bila razvijena birokratija sa pisarima, njihovim defterima koje finansijskim pismom sijakatom pišu i dan i noć te sastavljaju raznorazne proračune pa na osnovu njih uzimaju namete (...Şol hadde geldi kim doldu defâtir // *ki her bir yirde uş bir kişi kâtib* // *Siyakat işleri cümle muhâsib* // *komuşlar yazarlar gece gündüz* // *alrlar geleni bin binü yüz yüz...*).⁵³ Njegovo svjedočanstvo te svjedočanstvo izvornika Quirinijevih poslanica su dvije najznačajnije direktne potvrde postojanja razvijenog birokratskog sistema popisivanja pokrajina u ranoosmanskoj državi prije najstarijih sačuvanih osmanskih popisnih deftera, jednog za dijelove sjeverne Albanije⁵⁴, a drugog za dijelove Premedija, Görice te obližnjih krajeva južne Albanije⁵⁵, a sastavljeni su 1431. odnosno oko 1434. godine. Da je sastavljač Quirinijevog izvornika bio Grk vidi se sasvim jasno iz mnogih vizanto-greciziranih oblika osmanskih termina u poslanicama.⁵⁶ To ne treba ni najmanje da nas iznenađuje budući da su Osmanlije sve do oko 1512. godine, pored

⁵¹ eadem, *art. cit.*, p. XV: 3.

⁵² eadem, *art. cit.*, loc. cit.

⁵³ Kadioġlu Abdülvasi Çelebi, *Halilnâme*, ed. Ayhan Gültaş, (Ankara: T. C. Kültür Bakanlığ), 1996, p. 274. Up. Feridun M. Emecen, “Defter-i Köhne: Pirlepe-Kırçova Kesiminin En Eski Timar Defteri (1445-1455)”, *Osmanlı Araştırmaları- The Journal of Ottoman Studies*, XLIII, 2014, pp. 341-474, na pp. 343-44 i 343 (n. 7).

⁵⁴ *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, ed. Halil İnalçık, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi), 1954.

⁵⁵ Ovaj defter se čuva u Osmanskom arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu (İstanbul, BOA, ranije BBA odnosno BVA). Otkrio ga je Nedim Filipović, početkom pedesetih godina XX vijeka, zahvaljujući pomoći sjajnog arhiviste i osmaniste Midhata Sertoġlua, porijeklom iz fočanske porodice Tafro. Iako je akademik Filipović pripremio taj defter za objavljivanje u okviru rada Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH još oko 1981. godine, on ni do danas nije objavljen. Značajne podatke iz tog izvora Nedim Filipović je saopštavao u više svojih publikacija. Npr. vid. Nedim Filipović, “Osvrt na pitanje islamizacije na Balkanu pod Turcima”, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH*, XIII/11, 1976, pp. 385-416.

⁵⁶ Elizabeth A. Zachariadou, “XV: Lauro Quirini and the Turkish Sandjaks (ca. 1430)”, p. XV: 3.

slovenske⁵⁷ i rjeđe latinske⁵⁸, posjedovali i dosta uposlenu vizanto-grčku kancelariju.⁵⁹ Ponovićemo da se, sva je prilika, radilo o vizanto-grčkom pisaru osmanske dvorske kancelarije, ili Grku ili grekofonom stanovniku ranoosmanske države iz neke druge etničko-vjerske zajednice. Ako bismo željeli da slijedimo žargon pomodne novovjekovne historiografije rekli bismo da je to bio uzoran primjerak “transimperijalnog podanika” (*transimperial subject*)⁶⁰, ma šta to zapravo značilo. Da se zadržimo još na mogućem porijeklu osmanskog predloška odnosno vizanto-grčke varijante tog predloška: utvrđeno je da su članovi porodice Quirini učestvovali u raznim veneto-kritskim poslanstvima dvorovima anadolskih emira⁶¹, pa su tako sigurno dobro poznavali prilike i ljude na tim dvorovima. Tako su mogli stupiti i u kontakt sa multilingvalnim pisarom koji im je prosljedio, najvjerovatnije u pisanoj formi, podatke iz ranih osmanskih popisnih knjiga, onih nastalih prije 1430. godine, a čiji originali nisu doprli do nas.

⁵⁷ Mita Kostić, *Srpski jezik kao diplomatski jezik jugoistočne Evrope od XV.-XVIII v.*, (Skoplje: Stara Srbija), 1924; *Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte: ein arabisch-persisch-griechisch-serbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache*, edid. Werner Lehfeldt, Tilman Berger et alii, (Köln: Böhlau), 1989; Werner Lehfeldt, *Eine serbisch-russische Sprachbegegnung vom Anfang des XVI. Jahrhunderts: zur Sprache der Moskauer Kopien von serbischen Briefen Sultan Selims I. an den Grossfürsten Vasilij III. Ivanovič*, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht), 2000.

⁵⁸ Nenad Filipović, “Draç’ın Fethi (1501): Oruç bin-i Âdil Vakayinâmesi ve İsbâbey-oğ- lu Mehmet Çelebi”, pp. 395 (n. 105), 416 (ilâve 2).

⁵⁹ Hélène Ahrweiler, “Une Lettre en Grec du Sultan Bâyezîd II (1481-1512)”, *Turcica*, I, 1969, pp. 150-60; *Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte: ein arabisch-persisch-griechisch-serbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache*. Takođe: Aurel Decei, *Versiunea Turcească a Confesiunii Patriarhului Ghenadie II Scholarios: Scrisă la Cererea Sultanului Mehmet II*, (Sibiu: Tip. Arhidiecezane), 1940; idem, “Patrik II. Gennadios Scholarios’ un Fatih Sultan Mehmet için Yazdığı Ortodoks İtikatnâmesinin Türkçe Metni”, *Fâtih ve İstanbul*, I/1, (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği), 1953, pp. 99-116; Tibor Halasi-Kun, “Gennadios’ Turkish Confession of Faith”, *Archivum Ottomanicum*, XII, 1987-92, pp. 5-103.

⁶⁰ Takvim praznoslovno-visokoučenim kalamburima obiluje jedna u skorije vrijeme dosta hvaljena knjiga: E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, (Ithaca: Cornell University Press), 2011. Ovladavanje postmodernim žargonom ne može da prikrije mršavu heuristiku i slabašnu filologiju koje isijavaju sa svake strane ove precijenjene knjige. Pokojni Gligor Stanojević ili Toma Popović bili su daleko bolji i interpretativno prodorniji historičari od gđice Rothman, ali, avaj, *Slavica non leguntur!*

⁶¹ Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, pp. 77-78; eadem, “XV: Lauro Quirini and the Turkish Sandjaks (ca. 1430)”, p. XV:3.

Poslije ove nužne razjasne digresije, vratimo se Skopskom krajištu. U Quirinijevim poslanicama pominje se Skopsko krajište (*Scopia*) kao sandžak sa oko 300 konjanika i neobično visokom cifrom vojnih zapovjednika: čak šezdeset.⁶² Ti podaci su sasvim u skladu sa onim što nam posreduje zbirni popis Krajišta Isa-bega Ishakovića od 1455. godine. Osmanisti su konstatovali da je jedna od posebnosti Isa-begovog krajišta koja se jasno ogleda u zbirnom popisu od 1455. godine bilo to što je to krajište posjedovalo mali broj pohodnih spahija (*sefere eşer*)⁶³, određen broj mustahfiza, ali i veliki broj akindžija-pohodnih dobrovoljaca te osoba koje su bile lično vezane za skopskog krajišnika⁶⁴ kao njegovi sklavovi, sluge, oprošteni robovi itd. (*xidmetkār; ġulām; 'uteqā*)⁶⁵, a gotovo sve su imale neki vojno-administrativni oficirski odnosno zapovjednički čin. Quirinijevih 300 konjanika je upravo taj mali broj pohodnih spahija sa timarima iz zbirnog popisa od 1455. godine. Ovdje je potrebno, u vidu neizostavnog kraćeg ekskursa, naglasiti da izraz *ġulām-i mīr* u osmanskim izvorima iz XV vijeka, uključujući i popis Isa-begovog krajišta, ne znači sklava nekog osmanskog sandžakbega odnosno udžbega-krajišnika nego vladarevog sklava. *Mīr* je tu perzijski sinonim za osmansko *Beg~Bēg*-glava Kuće Osmanove odnosno osmanski vladar⁶⁶,

⁶² Elizabeth A. Zachariadou, "XV: Lauro Quirini and the Turkish Sandjaks (ca. 1430)", p. XV: 14.

⁶³ Uobičajena fraza u popisnim knjigama iz XV vijeka. Primjeri su toliko brojni da ih nije potrebno posebno navoditi.

⁶⁴ Nedim Filipović, "Osvrt na položaj bosanskog seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, III, 1965, pp. 63-75, na p. 70; idem, "Napomene o Islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, VII/5, 1970, pp. 141-67, na pp. 144-45, 150.

⁶⁵ Za prisutnost institucija iza ovih termina na Skopskom krajištu vid. Hazim Šabanović, "Dvije najstarije vakufname u Bosni", pp. 5-38, № I; *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, passim. O ustanovi *xidmetkār* vid. Halil İnalçık, *Fatih Devri üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi), 1954, passim. O ustanovi *ġulām* vid. Speros Vryonis Jr., "Seljuk *Ghulams* and Ottoman *Devshirme*", *Der Islam*, XLI, 1965, pp. 224-52. O ustanovi oproštenih robova-*'uteqā* vid. Claudia Römer, "Eine Freilassungserklärung Bālī Pāšās von Ofen aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, LXXXII, 1992, In Memoriam Anton C. Schaendlinger, pp. 309-24, sa izvanrednom enciklopedijski detaljnom pravno-historijskom analizom i obilnim referencama na ostalu relevantnu sekundarnu literaturu.

⁶⁶ U najznačajnijoj zbirci forenzičkih studija o ranoosmanskim dokumentima ponuđena je obilna građa koja potvrđuje upotrebu izraza *Beg~Bēg* kao osmanske vladarske titule: Paul Wittek, "Zu einigen frühosmanischen Urkunden (I-VII)", in: idem, *La Formation de l'Empire Ottoman*, ed. Victor Louis Ménage, (London: Variorum Reprints), 1982.

a to značenje potvrđuju kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne ćirilске isprave⁶⁷, dubrovački dokumenti na latinskom te italijanskom⁶⁸, stari srpski zapisi⁶⁹. Ćulām-i mīr sa bukvalnim značenjem *vladarev*

⁶⁷ Tako se u ovom radu često citiranoj hercegovoј povelji sa Pišča u Pivi od 19. VII 1453 herceg Stjepan Vukčić-Kosača poziva na milost Mehemmeda II Fātiḥa kao na milost *gospodara velikoga gđna mi cara amir 'sultan' Mehmed 'bega*. Tu je *beg* osnovna titula osmanskog vladara, iako je, za hercega Stjepana, Mehemmed II Fātiḥ i *gospodar veliki* odnosno *Gran Signor*, *gospodin* odnosno *dominus*, *car* odnosno *Imperator-Imperator*, *amir* i *sultan*. Vid. *Stare Srpske Povelje i Pisma*, I/2, ed. Ljubomir Stojanović, p. 69, r. 1-2, № 668, 19. VII 1453. Za druge pomene titule *beg* u ćirilskim kasnosrednjovjekovnim i ranonovovjekovnim ispravama u značenju osnovne titule vladara Osmanske Države vid. *Stare Srpske Povelje i Pisma*, I/2, ed. Ljubomir Stojanović, pp. 227, r. 1, № 811, 10. VII 1420; 229, r. 1, № 812-813, 6. XII 1430; 231, r. 1, № 814, 9. VI 1431; 232, r. 8, № 815, 7. II 1442; 232, r. 1, № 816, II 1442; 237, r. 1, № 821, 23. X 1458; 238, r. 1, № 822, 7. XI 1459; 241, r. 2, № 825, 6. IV 1454-63; 243, r. 1, № 827, 3. VII 1466; 245, r. 1, № 830, 6. V 1468; 249, r. 1, № 835, 30. XI 1471; 250, r. 2, № 837, 1471; 251, r. 2, № 838, 24. IX 1472; 251, r. 2, № 839, 8. VI 1474; 252, r. 2, № 840, 24. IX 1474; 253, r. 2, № 841, 3. I 1474; 254, r. 2, № 843, 30. XII 1475; 255, r. 2, № 844, 7. I 1476; 256, r. 2, № 846, 28. XII 1476; 257, r. 2, № 847, 2. V 1477; 258, r. 2, № 848, 21. V 1477; 263, r. 2, № 857, 9. I 1479; 264, r. 2, № 858, 18. I 1479; 265, r. 2, № 859, 27. IV 1479; 265, r. 2, № 860, 13. VIII 1479; 275, r. 3, № 871, 26. VII 1470; 277, r. 2, № 873, 8. II 1472; 279, r. 2, № 874, 8. II 1472; 280, r. 2, № 875, 1. II 1475; 299, r. 1, № 895, 24. X 1485; 314, r. 1, № 911, 3. IV 1492; 364, r. 2, № 969, 26. VIII 1486; 487, r. 2, 4, App. № 1 (obradio St. Kuljbakin), 1483.

⁶⁸ Nenad Filipović, "Draç'in Fethi (1501): Oruç bin-i Ādil Vakayināmesi ve İşābey-oğ-lu Mehmet Çelebi", p. 395, n. 105.

⁶⁹ Izrazom *beg* u značenju osmanske vladarske titule posvjedočene u starim srpskim zapisima bavi se: Dušanka Bojanić, "Nove vesti o Skender-begu Crnojeviću", *Istorijski časopis*, XXXVI, 1989, Spomenica Gligora Stanojevića, pp. 183-90, na p. 184. Tu je osvijetljen poznati zapis Stefana, u svetogorskom monaštvu narečenog Marko, Crnojevića na Svetostefanskoј (Banjskoј) hrisovulji koji, u za nas značajnom izvodu, glasi: *kako rab 'boži Stefan' Cr'noevič' ovu knigu naidoh 'ju u haznu cara Muratbega*. Zapis je nastao, ubjedljivo ističe Bojanićeva, godine 1496, i to prije novembra mjeseca, jer je poznato iz primarnih izvora da je Stefan Crnojević prvi put pohodio Visoku Portu 1496. godine, da bi se odatle vratio u Crnu Goru novembra mjeseca iste godine. Spekulacije Vanča Boškova da se u zapisu pominje neki haznadar Murat-beg i da je zapis nastao u rasponu kraj avgusta-početak septembra 1505. godine nisu utemeljene. Cf. Vančo Boškov, "Dokumenti Bajazita II u Hilandaru (Sveta Gora). (Komentar i registri)", *POF*, XXXI, 1981, pp. 131-54, na pp. 137-38. Za tekst zapisa odnosno Svetostefanske (Banjske) Hrisovulje vid. Ljubomir Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, (Beograd: SKA), 1902, p. 129-30, № 423; *Povelja kralja Milutina manastiru Banjska-Svetostefanska hrisovulja*, 1-2, ed. Đorđe Trifunović, (Beograd: Službeni glasnik i Centar za očuvanje nasleđa Kosova i Metohije), 2011. Značajno je razjašnjenje o identitetu cara Murat-bega iz Stefana Crnojevića zapisa te o vremenu dolaska Svetostefanske (Banjske) hrisovulje u carsku haznu u Topkapi Saraju u Istanbulu koje nudi Bojanićeva. Car iz zapisa je Murād I (*regnant* 1361-1389); a Banjska je upravo stradala u njegovom pohodu na Kosovo.

sklav imao je u osmanskim pisanim spomenicima iz XV vijeka i tehničko značenje janičara, pored toga što je mogao označavati sklava (*qul*)-državnog velikodostojnika koji je u ranoosmanskoj patrimonijalnoj državi⁷⁰ bio smatran i osobom lično vezanom za vladara i njegovu kuću (āl; Āl-i ‘*Osmān*) kao apstraktni socijalno-politički entitet, baš onako kako Ali-beg Vlahović, Fātiḥov poklisar u poznatom sporu oko dubrovačkog poklada hercega Stjepana⁷¹, opisuje sebe u često citiranoj ćirilskoj ispravi od 26. VII 1470: on upražnjava veoma odgovoran dvorski čin stolnika i kušača jela i pila (çāšnīgīr)⁷², nosi titulu bega, ali se smatra vezanim za vladara i njegov dom i lično i apstraktno-politički (*jaa Ali beg’ sin kneza Ivana Vlahovikja*⁷³ česnegēr⁷⁴ i *sklav velikoga cara*

Nešto kasniji zapis monaha Andonija svjedoči da je Banjska bila spaljena svakako prije 1419. godine. Up. Ljubomir Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, № 225. O osmanskoj vladarskoj riznici u Brusi prije 1402. godine i o prisustvu vizantijskih i/ili pravoslavno-balkanskih dragocjenosti u njoj svjedoči kastilski poklisar Tamerlanu i putopisac Clavijo koji je 1405. godine u Samarqandu vidio dvokrilna drvena vrata ukrašena pozlaćenim srebrenim te emajliranim aplikacijama inkrustiranim draguljima sa predstavama Sv. Petra na jednom, a Sv. Pavla na drugom krilu vrata. Vrata su bila donesena u timuridski pokretni glavni grad pod čadorima (*ordu*) poslije timuridske pohare Bruse 1402. godine. Vid. Ruy Gonzalez de Clavijo, *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour at Samarcand A. D. 1403-6*, transl., annot., pref. and intr. Clements R. Markham, Works Issued by the Hakluyt Society, 26, (London: Printed for the Hakluyt Society), 1859, p. 160. Up. Marvin Chauncey Ross, “A Pair of Lost Byzantine Doors”, *Journal of the American Oriental Society*, LX/4, 1940, pp. 576-78. O Murādu I i njegovim pohodima vid. Ismail Hakkı Uzunçarşılı, “Murad I”, *İslām Ansiklopedisi*.

⁷⁰ O (rano)osmanskom patrimonijalizmu vid. Halil Inalcik, “Comments on ‘Sultanism’”: Max Weber’s Typification of the Ottoman Polity”, *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1, 1992, pp. 49-72.

⁷¹ O sporu oko hercegovog poklada vid. Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, pp. 28-63.

⁷² O ovom činu vid. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1, repr. izd., (İstanbul: M. E. B. Yayınları), 1991, coll. 330b-331b, 355b-356b, s. vv. ÇAŞNİGİR; ÇAŞNİGİRBAŞI; ÇAŞNİGİR USTA; ÇAŞNİ TUTMAK; ÇEŞNİ; ÇEŞNİCİ; ÇEŞNİCİBAŞI; ÇEŞNİYAR USTA; Hazim Šabanović, “Terminološki komentari”, pp. 602-03, s. v. ČAŠNIGIR, in: Evlijā Čelebī, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*², prev., uv. i kom. Hazim Šabanović, (Sarajevo: “Veselin Masleša”), 1979. Ovo je zapravo treće izdanje ovog poznatog komentariisanog prevoda, jer je prvo izdanje objavila, dvotomno, sarajevska izdavačka kuća “Svjetlost”. Osnivanjem zajedničke biblioteke *Kulturno nasljeđe*, sredinom šezdesetih godina XX vijeka, izdavanje putopisa je preuzela na sebe kuća “Veselin Masleša”, pa je tako i Evlija prenesen iz jedne izdavačke kuće u drugu.

⁷³ O Ali-begu Vlahoviću i njegovom bratu vojvodi Ismailu vid. Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, pp. 62-64.

⁷⁴ Ova ligatura je značajna za jezičku historiju kako bosanskog/srpskog/hrvatskog, tako i osmanskog jezika. Ligatura česnegēr’ ima –i kao izgovorni refleks jata (česnegēr’ < çesnīgīr < çāšnīgīr), a i predstavlja jedan od najranije pismeno potvrđenih

i velikoga gos'podara amir' sultan' Mehmed' b[e]ga). Ponavljamo: i ovaj ekskurs o izrazu *gūlām-i mīr* bio je nužan da bi se ustanovilo ko je na Skopskom krajištu u razdoblju 1391-1463. godine bio vladarev čovjek, a ko krajišnikov odnosno udžbegov čovjek.⁷⁵ I pored izvjesnog broja vladarskih sklavova te pohodnih i tvrđavskih spahija, glavninu vojno angažovanog stanovništva na pomenutom krajištu predstavljali su akindžije (*aqıncı*)⁷⁶, ratnici gazije i dobrovoljci bez timarâ,⁷⁷ a čiji su zapovjednici bili najčešće patron-klijentskim odnosom povezani sa krajišnikom kao njegovi ljudi (*qapu xalqı*). Upravo su akindžije bile izraz vojne moći i političkog upliva udžbegova. Oni su bili njegovi klijenti i dio njegovog domazluka apstraktno shvaćenog. Zato ranoosmanski izvori i nazivaju akindžije prema porodičnim i/ili ličnim imenima udžbegova (*Turaxāniyān*; *Mixāllüyān*; *İşhāqlüyān* itd.).⁷⁸

Bilo je važno da se ova posebnost Skopskog krajišta o kojoj govore Quirinijeve poslanice utvrdi kao sasvim dokazana i posvjedočena zbirnim popisom od 1455. godine. Time je dokazana visoka pouzdanost navedenih Quirinijevih poslanica i podataka u njima. Kako su podaci u njima defterski, a potiču velikim dijelom iz vremena oko 1430. godine, time je dokazano da su postojali defteri Skopskog krajišta i prije popisa od 1455. godine. Time otpada Šabanovićevo rezonovanje iz 1957. godine prema kome je defter od 1455. godine morao biti prvi takav defter Skopskog krajišta uopšte⁷⁹, iako je sâm Šabanović već 1964. godine u uvodu svom izdanju zbirnog popisa od 1455. godine uvjeren da je popisu od 1455.

balkanskih turcizama. Za historijsku fonologiju osmanskog jezika ovaj upis je još značajniji jer ilustruje starinu poznate fonološke promjene perz. ā > vulg. osm. e. O toj promjeni vid. Andreas Tietze (in collab. with Gilbert Lazard), "Persian Loanwords in Anatolian Turkish", *Oriens*, XX, 1967, pp. 125-68, na p. 126.

⁷⁵ Ističemo ovaj period jer je u njemu Skopsko krajište predstavljalo veoma važnu pojavu u osmanskoj, balkanskoj i mediteranskoj historiji.

⁷⁶ O ovom veoma važnom vojnom redu vid. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Akıncı", *İslâm Ansiklopedisi*; Aurel Decei, "Akindji", *The Encyclopaedia of Islam*²; Hazim Šabanović, "Vojno uređenje Bosne od 1463. g. do kraja XVI stoljeća", pp. 212-14; Irène Beldiceanu-Steinherr, "En Marge d'un Acte Concernant le Penğyek et les Akingi", *Revue des Études Islamiques*, XXXVII, 1969, pp. 21-47. Izuzetno važan novi izvor o akindžijama saopštava: Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle ilgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler (9 Fotokopi ile Birlikte)", *TTK Belgeler*, X/14, 1980, pp. 1-91 + 9 t., na pp. 16-17, № 43, 70, № 43, ferman, Bāyezīd II, vojno polje Qabā Ağaç, 11 Rebī' u-'l-āxir 889 A. H. / 8. V 1484 A. D.

⁷⁷ O gazijama Skopskog krajišta vid. Dušana Bojanić-Lukač [=Bojanić], "Kako Turcite go prezele Skopje (1391)", *Zbornik*, II-III, 1963-64, Muzej na Grad Skopje, pp. 5-18.

⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Akıncı", col. 239b.

⁷⁹ Hazim Šabanović, "Bosansko krajište 1448-1463", p. 182.

godine morao prethoditi barem jedan popis.⁸⁰ Šabanovićev *volte-face* u vezi sa (ne)postojanjem starijih popisa kao argumentom za osnivanje samostalnog “Bosanskog krajišta” 1448. godine i/ili poslije primijetila je Vesna Mušeta-Aščerić⁸¹, ali iz toga nije izvela jedini mogući zaključak o pitanju postojanja te pretpostavljene ustanove. Daleko je važnije što ni Quirinijeve poslanice ni zbirni popis od 1455. godine ne znaju za izraz “Bosansko krajište” uopšte, a kamoli za neku samostalnu vojno-administrativnu jedinicu pod tim imenom. Osim toga, ni najstariji sačuvani popisi balkanskih oblasti kao što su popisi oblasti Kruševca, Toplice i Dubočice iz doba prve vlade Mehemmeda II Fātiḥa (1444-1446)⁸² odnosno defter za oblasti Prilep i Kičevo iz vremena prve vlade Mehemmeda II Fātiḥa, druge vlade Murāda (1446-1451)⁸³ II te prvih godina druge vlade Mehemmeda II Fātiḥa (1451-1455)⁸⁴ šute o pretpostavljenom “Bosanskom krajištu”. Isto tako, najraniji zbirni popis takozvane Pašine oblasti odnosno oblasti Jedrenâ⁸⁵, druge po redu osmanske prestonice, sastavljen 1445. godine,⁸⁶ ne kaže nam ništa o Bosanskom krajištu na način kako ga je Šabanović shvatao. Istraživaču primarne građe je poznato da marginalija u ranijim osmanskim defterima, posebno onim za XV vijek, ide po deset-petnaest godina unaprijed od danâ sastavljanja osnovnog teksta izvora i da ta marginalija, zahvaljujući tada često upražnjavanom postupku timarske rotacije (*növbet*), daje puno podataka ne samo o popisanoj pokrajini nego i o drugim predjelima. Sljedstveno tome, može se primijetiti da ta šutnja navedenih deftera, odreda sastavljenih u rasponu 1444-1455 i sa marginalijom koja ide i do kraja sedme decenije XV vijeka, znači nešto. Ovo bi naravno bio *argumentum e(x) silentio* na osnovu koga se ne mogu donositi ekskluzivni zaključci, ali

⁸⁰ Dr Hazim Šabanović, “Uvod”, pp. I-LVI, na p. LVI, in: *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine.*

⁸¹ Vesna Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću. Između Istoka i Zapada*, p. 14 i n. 22.

⁸² Olga Zirojević i Ismail Eren, “Popis oblasti Kruševca, Toplice i Dubočice u vreme prve vladavine Mehmeda II (1444-1446)”, *Vranjski glasnik*, IV, 1968, pp. 377-416+faks.+karta. Marginalija u ovom popisu ide u šestu deceniju XV vijeka.

⁸³ Halil İnalçık, “Murad II”, *İslâm Ansiklopedisi*, coll. 598a-615a, poseb. coll. 610a-611a (o sultanovoj drugoj vladi).

⁸⁴ Feridun M. Emecen, “Defter-i Köhne: Pirlepe-Kırçova Kesiminin En Eski Timar Defteri (1445-1455)”.

⁸⁵ O toj vojno-upravnoj jedinici vid. M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı. Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından, № 508, (İstanbul: Üçler Basımevi), 1952, pp. 6-12 et passim.

⁸⁶ *1445 Tarihli Paşa Livâsı İcmâl Defteri*, edid. Halil İnalçık, Evgeni Radoshev ve Uğur Altuğ, (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 2013.

koji se ne može prenebregnuti jer taj metod zaključivanja sâm po sebi jeste validan dio historiografskog heurističko-hermeneutičkog metoda.⁸⁷ Ali to što ni zbirni popis Skopskog krajišta od 1455. godine ne poznaje izraz “Bosansko krajište” niti samostalnu vojno-administrativnu jedinicu iza takvog izraza nije puki *argumentum e(x) silentio*. Jer da je nešto takvo kao “Bosansko krajište” zaista postojalo, zbirni popis Skopskog krajišta od 1455. godine bi morao to da zabilježi jer je Skopsko krajište bilo najvažnija osmanska vojno-administrativna jedinica na srednjem i zapadnom Balkanu do 1459 (osvojenje Srpske Despotovine)⁸⁸ i 1463 (osvojenje Kraljevine Bosne).

Upis nahije Tilave u zbirnom popisu Skopskog krajišta je veoma važan izvor za hronologiju stalne osmanske prisutnosti na teritoriji Bosne. Za tu nahiju se veli da je u zakupu od prije dosta vremena, odnosno od doba Ishak-bega (u. 1443) drži član kuće Pavlovića za godišnji zakup od 300 zlatnika.⁸⁹ Ovdje se mora istaći da se tu nije radilo o klasičnoj vazalnoj, tributarnoj, teritoriji kao npr. Srpska Despotovina do 1459, Erdelj do 1699. godine odnosno Vlaška i Moldavija do sredine XIX vijeka. To je bila teritorija inkorporirana u sâmu Osmansku Državu, bila je dio hasa krajišnika odnosno udžbega Skopskog krajišta (*xāsshā-’i ‘Īsā Beg veled-i Īshāq Beg*)⁹⁰, a Pavloviću je data jer je, očito, tim putem krajišnik skopski najlakše prikupljao prihod iz te male, brdske i, sva je prilika, slabo naseljene nahije. U popisu se veli da je Pavlović drži od vremena Ishak-begova⁹¹, a kako je Ishak-beg bio skopski udžbeg od 1414. do 1443. godine⁹², onda su Osmanlije imali svoju stalnu postaju u predjelu Tilava najranije 1414. godine, a najkasnije 1443. godine. Time pada Dinić-Šabanovićeve hronologija koja smatra da Osmanlije nisu imali stalnih postaja u Bosni prije 1448. godine. O tome će više biti riječi u posebnom radu koji će se detaljno baviti pitanjem hronologije

⁸⁷ O tome vid. Michael Cook, “The Origins of *Kalām*”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XLIII/1, 1980, pp. 32-43, na p. 32 (n. 5).

⁸⁸ O osvojenju Despotovine vid. *Pad Srpske despotovine 1459. godine. Zbornik radova*, ed. Momčilo Spremić, (Beograd: SANU), 2010. Najvažniji izvori o osvojenju Despotovine su upravo osmanski, a oni ni do danas nisu adekvatno naučno tretirani. Samo Ībn-i Kemālova hronika, npr., nudi prvorazredne i neiskorištene vijesti. O tome opširno na drugom mjestu.

⁸⁹ *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, pp. 15-18, ١٩-١٨ (osm. tekst).

⁹⁰ *Op. cit.*, p. V.

⁹¹ *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, pp. 15-18, ١٩-١٨ (osm. tekst).

⁹² Dr. Ćiro Truhelka, “Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive (II)”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXIII/2, 1911, pp. 303-50, na pp. 327-331.

trajne osmanske prisutnosti u Bosni i koji će pokazati da nisu Mihailo J. Dinić i Hazim Šabanović, nego Vjekoslav Klaić, Konstantin Jireček, Ćiro Truhelka, Vladislav Skarić, Vladimir Ćorović, Ivan Božić bili bliže istini u vezi sa pomenutim hronološkim pitanjem. Taj rad će predložiti i drugačiju dataciju potharačivanja Kraljevine Bosne Osmanlijama, kao što će i ponuditi reinterpetaciju odnosa oblasnih gospodara prema sultanu, s jedne strane, te prema kralju, s druge strane.

Prije nego što pređemo na sljedeći dio našeg rada, uputno je da rekapituliramo nalaze iz ovog dijela rada:

1. Zbirni popis Skopskog krajišta od 1455. godine ne potvrđuje postojanje ni izraza “Bosansko krajište” niti posebne osmanske vojno-administrativne jedinice s takvim imenom u Bosni u razdoblju 1448-1463. godina.
2. Dvije antiosmanske poslanice Laura Quirinija sastavljene na temelju osmanskih popisnih deftera za razdoblje cca 1430-1458 ne znaju za “Bosansko krajište”, ali znaju za Skopsko krajište. Podaci tih poslanica o Skopskom krajištu su veoma pouzdani.
3. Niz sačuvanih ranih osmanskih popisnih knjiga za Rumeliju (1444-1455) ne znaju za “Bosansko krajište”.
4. Popis nahije Tilava iz zbirnog popisa Skopskog krajišta od 1455. godine obara Dinić-Šabanovićevu hronologiju stalne osmanske prisutnosti u Bosni kao pojave koja nije bila starija od 1448. godine.

Sada možemo preći na rješavanje važnog pitanja šta znači izraz *bos'nsko krajište* u hercegovojoj povelji od 19. VII 1453. godine, danoj na Pišču u Pivi.

III

I u ovom dijelu rada diskusiju počinjemo saopštavanjem našeg konačnog nalaza: izraz *bos'nsko krajište* u poznatoj povelji hercega Stjepana Vukčića-Kosače od 19. VII 1453. godine⁹³ znači Skopsko krajište i ništa više. To je kalk odnosno doslovni prevod osmanskog izraza *Bosna ūci*.⁹⁴ Sintagma *Bosna ūci* gramatički je druga vrsta genitivne veze (*status constructus; izāfet*) u osmanskome jeziku. Ona može da se shvati atributivno (npr. *Bosansko krajište*), zatim kao *krajište u Bosni*, bukv. *krajište Bosne-genetivus subjectivus*, ali i kao poznata gramatičko-sintaksička kategorija objekatskog genitiva (*genetivus objectivus*) odnosno kao *kra-*

⁹³ *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, ed. Ljubomir Stojanović, p. 69, r. 6, № 668, 19. VII 1453.

⁹⁴ O pojmu *ūci* i o udžbegovima vid. Halil İnalçık, “Murad II”, *İslâm Ansiklopedisi*, coll. 613a-613b; Feridun Emecen, “Uç Beyi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

jište prema Bosni.⁹⁵ Još su grčko-rimski filolozi upozorili da se *genetivus objectivus* uočava shodno kontekstu; tako *amor patris* na latinskom znači *očeva ljubav* (subjekatski genitiv), *očinska ljubav* (atributivno-kategorijalna konstrukcija), ali i *ljubav prema ocu* (objekatski genitiv). S druge strane, ti stari komentatori vele da se *amor patriae* ne može prevesti kao “ljubav domovine”, nego kao *ljubav prema domovini* i to je svakako najslavniji primjer objekatskog genitiva otkako se na Zapadu podučava latinski jezik. *Genetivus objectivus* je uočljiv u raznolikim jezicima Svijeta, pa su ga kao kategoriju prihvatili i mladogramatičari i moderni lingvisti. Poznat je primjer iz arapskog jezika: *Hubbu- 'l-waṭan mina- 'l-īmān*. To znači: *Ljubav prema domovini je nešto što je od vjere*.⁹⁶ Radi se o izreci koja se, s dosta osnove,⁹⁷ pripisuje petom duodecimanskom šiitskom imamu Muḥammadu al-Bāqiru (57 A. H. / 677 A. D. – 114 A. H. / 732 A. D.).⁹⁸

Ovakav filološki argument nalazi svoju jaku potvrdu u djelu ranoo-smanskog hroničara ‘Āṣīqṣā-zāde (u. iza 1502, u metuzalemovskoj starosti od preko stotinu godina)⁹⁹. ‘Āṣīqṣā-zāde, opisujući nastanak sistema osmanskih krajišta u Rumeliji poslije ustoličenja Bāyezīda I, kaže: “...Poslali su¹⁰⁰ u zemlju prema Lazarevoj u Skoplje skupa sa svim

⁹⁵ Vid. Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, terc. ed. Ali Ulvî Elöve, (İstanbul: Maarif Matbaası), 1941, § 1094, § 1096-§ 1098, § 1101-§ 1128.

⁹⁶ U starijoj usmenoj tradiciji Bošnjaka ova izreka je glasila: *Od vjere je ljubiti vatan*. Njoj slična druga izreka glasila je: *Od vjere je ljubiti Arape*. Stariji ljudi u Bosni su smatrali da su te izreke hadisi. Bašagićev prevod pomenute izreke nije baš naj-srećniji. Vid. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, “*Hubbul-vatani min-el iman*. Ljubav Otadžbine s Vjerom je Skopčana.”, *Bošnjak*, I/9, 1891, pp. 2-3.

⁹⁷ Prema saopštenju Ḥusaina Mudarrisīja-Ṭabāṭabā’ija, profesora na Univerzitetu Princeton, vodećeg autoriteta za šiitsko duodecimansko pravo. Mišljenja da se radi o patvorenom hadisu pripisanom Poslaniku, odnosno o mudroj izreci četvrtog halife ‘Alīja ne stoje.

⁹⁸ O njemu vid. Wilferd Madelung, “Bāqer, Abū Ja’far Moḥammad”, *Encyclopaedia Iranica*.

⁹⁹ O njemu temeljnu monografiju daje: Halil İnalçık, “How to Read ‘Āshık Pasha-Zāde’s History”, *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, edid. Colin Heywood and Colin Imber, (Istanbul: The Isis Press), 1994, pp. 139-56, poseb. pp.139-43 za hroničarevu biografiju.

¹⁰⁰ Majestetični plural; misli se na Bāyezīda I. Up. *Bu bāb anı beyān eder-kim Bāyezīd Xān cülūs étüdkden-sonra neyledi.*, in: *Die altosmanische Chronik des Āşıkpaşazāde. Auf Grund mehrerer neuentdeckter Handschriften von Neuem herausgegeben*, ed. Friedrich Giese, (Leipzig: Otto Harrasowitz), 1929, p. 58, c. LVIII, (dalje: ‘Āşīqṣā-zāde=Giese). Takođe: *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte. Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik “Denkwürdigkeiten und Zeitläufte des Hauses ‘Osman” vom Derwisch Ahmed, genannt ‘Aşık-Paşa-Sohn*, übers., eing. und erkl. Richard F. Kreutel, Osmanische Geschichtsschreiber, hgg. Dr. Richard F. Kreutel, 3, (Graz-Wien-Köln: Verlag Styria), 1959, p. 95, c. LVIII, (dalje: ‘Āşīqṣā-zāde=Kreutel).

majdanima¹⁰¹ te sa područjem Kratovskog majdana Paša Jigit-bega, a on je Ishak-begov gospodar¹⁰² i nešto kao njegov otac...” (*Lāz vilāyetine Qır At Ova*¹⁰³ *ma ‘denini nevāhisiyle vü cemī‘ ma ‘denlere bile gönderdiler Üskübe Pāşā Yigit Begi gönderdiler ol İshāq Beg ‘iñ Efendisidür vü hem atası gibidür*). ‘Āşiqpāşā-zādeov odlomak pokazuje sve osobine autorovog jezika. U monografiji o Neşrījevoj hronici *Cihān-nümā*, Victor Louis Ménage ističe kako je jedna od osnovnih vrijednosti te kompilativne hronike u tome što Neşrī (u. prije 926 A. H. / 1520 A. D.)¹⁰⁴ pruža smisaoni vodič kroz viraški težak ‘Āşiqpāşā-zādeov tekst.¹⁰⁵ Na ovom mjestu se mora reći nešto više o ‘Āşiqpāşā-zādeovom jeziku. To nije makaronski jezik mnoge dvorske proze, težak zbog intertekstualnog preuzimanja arapskih te perzijskih ustaljenih stilskih rješenja iskazanih u jednom fiksiranom i iskomentarisanim¹⁰⁶ maniru. ‘Āşiqpāşā-zādeov je jezik koji nije ustaljen,

¹⁰¹ Može se prevesti i kao: *rudnik*.

¹⁰² Ovo je najjasnija potvrda da je Ishak-beg bio jedan od oproštenih robova (*‘uteqā*) Paša Jigit-begovih, a ne njegov krvni sin. Intimus Ishak-begov bio je ‘Āşiqpāşā-zāde, skupa su išli na hadž u Meku i Medinu malo prije prvog osvojenja Smedereva 1439. godine, pa je sasvim nerazumno pretpostaviti da bi ‘Āşiqpāşā-zāde pisao neistine o čovjeku u čijoj je blizini, kao klijent, proveo dosta vremena te s kim je bio u bliskom prijateljstvu i kome je morao biti zahvalan za mnoge stvari. Up. *İshāq Beg daxı Mekkededen geldi henüz daxı Semendire alınmamışdı ol zemān faqır İshāq Begle gelmişidüm*, in: ‘Āşiqpāşā-zāde=Giese, p. 114, c. CXIII. Up. ‘Āşiqpāşā-zāde=Kreutel, p. 176, c. CXIII.

¹⁰³ Ovakva ligatura je odraz velike ‘Āşiqpāşā-zādeove ljubavi prema tzv. narodnim etimologijama (*Volksetymologie*) koja bi mogla da se nazove i manijom. Tako je on slovenski toponim Kratovo predio u osmanski, čisto turski, *Qır At Ova*, sa značenjem *Konj-zelenkovo Polje*. Up. “**kř’at, křhat i kř’atat**, křhatat *m* (tur.) *konj zelenko, konj sivac*. — »Na kr’atu konju od mejdana« (K. H. I 112); »Vi ju li se alajli bajraci, / Vodaju l’ se ati krhatati« (I. Z. III 1). < tur. *kirat* < tur. *kir* »sivast« i tur. *at* »konj«.”, Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izd, col. 417 b, s. v. **kř’at**. ‘Āşiqpāşā-zādeovu maniju prema narodnim etimologijama primijetili su Friedrich Giese, Paul Wittek, Victor Louis Ménage, ali se iz nje ne mogu izvlačiti ishitreni zaključci kako to čini Colin Imber u svojim brojnim revizionističkim istupima, a bez pouzdane direktne filološke analize teksta izvorâ. Npr. Colin Imber, “Canon and Apocrypha in the Early Ottoman History”, *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, edid. Colin Heywood and Colin Imber, pp. 117-37, poseb. na pp. 132-34.

¹⁰⁴ Za taj datum vid. Christine Woodhead, “Neshrī”, *The Encyclopaedia of Islam*², coll. 7b-8a, na col. 7b.

¹⁰⁵ Victor Louis Ménage, *Neshrī’s History of the Ottomans: the Sources and Development of the Text*, London Oriental Series, 16, (London-New York: Oxford University Press), 1964, passim.

¹⁰⁶ Tako je jedan od najranijih, ali i najsloženijih, primjera arapske hroničarske rimovane proze (*sağ’*), al-‘Utbījeva hronika *Kitāb al-Yamīnī*, sastavljena 412 A. H. / 1021-22 A. D. po narudžbi jednog od vezirâ Maḥmūda od Ġazne, gotovo nerazumljiva kada se čita sama, ali je preko komentara *al-Fath al-wahbī* koji je sastavio veliki učenjak iz osmanskog Damaska al-Manīnī (1089 A. H. / 1678-79 A. D.-1172 A. H. / 1758-59

nije okamenjen pa zato i savladiv uprkos makaronskom stilu poput jezika perzijsko-ilhanidskog hroničara poznatog kao Vaṣṣāf-i Ḥaẓrat (663 A. H. / 1264-65 A. D.-735 A. H. / 1334-35 A. D.)¹⁰⁷; ‘Āṣīqṣā-zādeov su stil i jezik u kome su uzvišeno i vulgarno isprepleteni do utapanja jedno u drugo, baš kao u Bahtin-Ginzburgovom kružnom modelu kulture.¹⁰⁸ Tu se radilo o posebnoj vrsti substandardnog literarnog koinea, slično kao i u jeziku medžmue Mula Mustafe Bašeskije.¹⁰⁹ S jedne strane autor koristi

A. D.) djelo sasvim prohodno. Up. al- Manīnī, Šarḥ al-Yamīnī al-musammā bi-’l-Fath al-wahbī ‘alā Tārīḥ Abī Naṣr al-’Utbī, (Qāhira: al-Maṭba‘a al-Wahhābīya), 1286 A. H. /1869-1870 A. D. Zapanjuje stepen učenosti i pouzdanosti arapske filologije u kasno-osmanskom Damasku koje ilustruje ovo djelo. I savremena arabistika ne može da se približi *Kitāb al-Yamīnī* bez al-Manīnija. O al-’Utbiju vid. M. Nazım i Tahsin Yazıcı, “Utbī”, *İslām Ansiklopedisi*. O al-Manīniju vid. Malissa Anne Taylor, *Fragrant Gardens and Converging Waters: Ottoman Governance in Seventeenth-Century Damascus*, PH. D. thesis in manuscript, University of California, Berkeley, 2011, pp. 206-07. Njegova ogromna i složena intelektualna zaostavština još čeka svog obrađivača.

¹⁰⁷ Za njegovu biografiju vid. Erdoğan Merçil, “Vassâf”, *İslām Ansiklopedisi*. U skladu sa svojom viktorskom evrocentrično-modernističkom i orijentalističkom slikom Svijeta, poznati historičar perzijske književnosti Browne napada Vaṣṣāfov jezik kao sav od jezičkih ukrasa i pretovaren metaforama, no on mu ipak priznaje rang jednog od najvećih perzijskih historičara i stilista perzijskog jezika: Edward G. Browne, *A Literary History of Persia, Volume II, From Firdawsī to Sa‘dī*, repr. izd. iz 1906, (Cambridge: University Press), 1951, pp. 17, 349, 443. Za kritiku pogleda prema kome je abstruzni Vaṣṣāfov stil pokazatelj male vrednosti njegovog djela vid. Judith Pfeiffer, “‘A Turgid History of the Mongol Empire in Persia’: Epistemological Reflections concerning a Critical Edition of Vaṣṣāf’s Tajziyat al-amṣār va tazjiyat al-a‘ṣār”, *Theoretical Approaches to the Transmission and Edition of Oriental Manuscripts*, edid. Judith Pfeiffer and Manfred Kropp, (Würzburg: Egon Verlag), 2007, pp. 107-29.

¹⁰⁸ Mihail M. Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i Narodna Kultura Srednjega Veka i Renesanse*, prev. Ivan Šop i Tihomir Vučković, (Beograd: Nolit), 1978; Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: the Cosmos of a Sixteenth-century Miller*, transl. John and Anne C. Tedeschi, with a new pref. by the author, (Baltimore: Johns Hopkins University), 2013. Ovo izdanje engleskog prevoda Ginzburgove knjige sadrži novi predgovor, kao što je i izdanje iz 1980. godine bilo otvoreno piščevim predgovorom. U obje verzije Ginzburg ističe kako je, ponesen Bahtinovom teorijskom mišlju, došao do u primarnim izvorima potkrepljenog zaključka: u izučavanjima društava prije 1789. godine ne stoji poznata podjela u kulturnoj historiji na *visoku* i *nisku* (popularnu, pučku, narodsku) kulturu.

¹⁰⁹ Autoritativna istraživanja Kerime Filan utvrdila su da jezik Mula Mustafe Bašeskije nije jednostavan zapis bosanskog dijalekta osmanskog jezika (*Bosna lehçesi*), nego jedan specifičan substandardni literarni koine. On je, doduše, utemeljen u amalgamu bosanskog dijalekta osmanskog jezika sa tri podvrste proze osmanske pismenosti. Up. *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına dair Saraybosnalı Mulla Mustafa’nın Mecmuası*, ed. Kerime Filan, (Sarajevo: Connectum), 2011, na pp. 20-66, 369-492. Neuspjele su i u primarnoj građi neosnovane tvrdnje da je osmanski jezik lokalno pisanih spomenika u Bosni, *mutatis mutandis* i Bašeskijin, zapis nekakvog “kontaktnog govora” (*contact speech*).

obrate učene rimovane proze¹¹⁰, dok se sa druge strane usmeno i pisano stalno isprepliću u njegovom djelu. Naravno, usmeno djelo stilski-kategorijalno posjeduje sav onaj repertoar figura kao i djela tradicionalne pisane književnosti; razlika nije na kategorijalnom nego na konkretno-lexičkom nivou, kao što je Luka Zima još 1880. godine pokazao da južnoslovenska usmena tradicija kategorijalno posjeduje isti repertoar figura kao i pisani spomenici grčko-rimske Antike¹¹¹. Naime, lako je pokazati kako je ‘Āṣīqṣā-zādeoovo djelo prvo usmeno saopštavano; on je bio pripovjedač (*rāvī*) koji je mlađim dervišima usmeno prenosio svoja iskustva, zatim su ta njegova pričanja zapisivana, pa bi on autorizovao ta pričanja u pisanoj formi, pa bi ih i dalje izvodio usmeno i proširivao, dok su po Osmanskom Cartvu kolale razne verzije njegovih priključenijâ (*menāqib*).¹¹² Težina jezika ogleđa se u jezički te stilsko-retorički prečestoj upotrebi “rečenica sa dva početka” (anacolutha), stalnog prelaza iz upravnog u neupravni govor te obratno, veoma kompleksnih igara sa najtežim retoričko-stilskim figurama¹¹³ kao što su hendiadyoin (npr. *ḥarb u darb*) u svim svojim varijantama¹¹⁴, razne druge sintaksičke figure, fonološke figure, zatim stilsko-retorički obrati kao lakonizam, di-

¹¹⁰ O osmanskoj rimovanoj prozi (*sec*‘) vid. Ahmed Ateş, “Seci”, *İslâm Ansiklopedisi*, coll. 307a-311a, na coll. 310b-311a.

¹¹¹ Luka Zima, *Figure u našem narodnom pjesničtvu s njihovom teorijom*, (Zagreb: JAZU), 1880, pp. 109 (§ 7), 128-29 (§ 4), 145-52 (§ 2), 153-56 (§ 2), 168-69 (§ 4), 181-85 (§ 1), 191-94 (§ 2), 199-200 (§ 4), 209-63, 263-320.

¹¹² O svemu tome opširno na drugom mjestu. Iste figure nalazimo i u grčko-rimskoj književnosti, južnoslovenskoj usmenoj poeziji, precioznim dvorskim djelima al-‘Utbija i Vaṣṣāfa, narodskim urbano-derviškim spisima ‘Āṣīqṣā-zādea i njegovog pretka ‘Āṣīqṣā. Up. Sabaheta Gačanin, *The Persian Divan by Ahmad Khatem Aqovalizade*, *Leipziger Beiträge zur Orientforschung*, 28, (Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften), 2011, pp. 27-62. U ovom divanu osmanskog pjesnika na perzijskom jeziku, porijeklom iz Bijelog Polja (Aqova), u. 1168 A. H. / 1754-55 A. D., Gačaninova je utvrdila kategorijalno isti repertoar retoričko-stilskih figura kao i u antičkoj književnosti, staroarapskoj poeziji, ranoosmanskim spomenicima i južnoslovenskoj usmenoj poeziji, itd. Zato je i prelazak iz usmenog u pisano te natrag ljudima preindustrijskog mediteranskog i balkanskog svijeta bio tako lagan.

¹¹³ O tome vid. Hans Joachim Kissling, *Die Sprache des ‘Āṣīqṣāzāde. Eine Studie zur osmanisch-türkischen Sprachgeschichte*, Inauguraldissertation-Breslau, (München: F. Straub), 1936; Erich Prokosch, *Studien zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen: unter besonderer Berücksichtigung des Vulgärosmanisch-Türkischen*, (Freiburg: Klaus Schwarz Verlag), 1980, passim; Gisela Procházka-Eisl, “Die lyrischen Einschube in der altosmanischen Chronik des Āṣīqṣāzāde”, *Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies*, XV, 1995, pp. 93-122, poseb. na pp. 104-07.

¹¹⁴ Pored klasične varijante *hendiadyoin*, to su tročlani *hendiatrix* te četveročlani *hendiatrix* odnosno *hendiatrix*.

jalogizam, sentencija, polisindeton, elipsa, hiperbaton, hijazam, itd.¹¹⁵ Već smo ranije ukazali, na primjeru jednog veoma važnog mjesta iz ranoosmanske hronike stanovnika Jedrenâ Uruca bin-i ‘Âdila (u. krajem 1502)¹¹⁶, kakve ogromne zabune mogu nastati kada se navedene stilsko-retoričke osobine, posebno anacolutha-rečenice i hendiadyoin, ne uzmu dovoljno u obzir¹¹⁷; istini na volju, nemarni na tom polju nisu bili samo moderni istraživači, nego i osmanski rukopisni prepisivači odnosno kasniji osmanski pisci koji su se služili ranoosmanskim djelima, a da im jezički manir ranoosmanskih pisanih spomenika ponekad nije bio jasan. Ova filološka analiza bila je nužna da bi se vijest koju ‘Âşîqpâşâ-zâdeova hronika pruža u citiranoj rečenici o Skopskom krajištu mogla na pravi način historijski kritikovati i vrednovati. Jer to je rečenica u kojoj u svojoj punini trijumfuju ‘Âşîqpâşâ-zâdeove i usmene i pismene igrarije sa anacolutha-rečenicama te sa figurom hendiadyoin (*Lâz vilâyetine... bile gönderdiler Üskûbe Pâşâ Yigit Begi gönderdiler ol İshâq Beg’ün Efendisidür vü hem atası gibidür*).

Osmanski tekst rečenice “...Poslali su u zemlju prema Lazarevoj u Skoplje skupa sa svim majdanima te sa područjem Kratovskog majdana Paşa Jigit-bega, a on je Ishak-begov gospodar i nešto kao njegov otac...” može samo da se shvati i prevede na navedeni način jer Skoplje 1391. godine, pred sâm nastanak Skopskog krajišta, nije bilo u Zemlji Lazarevića nego u Osmanlijama dobro poznatoj Zemlji Brankovića (*Vilâyet-i Vilq*).¹¹⁸ Ni

¹¹⁵ Svi navedeni oblici karakterišu jezik osmanskih spomenika od XIV-XIX vijeka, bilo da se radi o djelima iz sferâ visokoliterarnog jezika, substandardnog književnog koinea, zapisa dijalekatâ, zapisa folklornih tekstova. Na ovo retoričko-stilsko jedinstvo koje prevazilazi opoziciju pisano/usmeno odnosno pentadu dvorsko/substandardno/vulgarno-žargonsko/dijalekatsko / folklorno ukazala nam je još 1992. godine, Claudia Römer, Orijentalni institut Univerziteta u Beču, u okviru svoga seminara “Privatissimum”, posvećenog neobjavljenim osmanskim tekstovima, prije svega ispravama. Takođe: Claudia Römer, “The Language and Prose Style of Bostân’s *Süleymännâme*”, *Humanism, Culture, and Language in the Near East. Studies in Honor of Georg Krotkoff*, edid. Asma Af-saruddin and A. H. Mathias Zahniser, (Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns), 1997, pp. 401-18.

¹¹⁶ Za njegovu biografiju vid. Nenad Filipović, “Draç’ın Fethi (1501): Oruç bin-i Âdil Vakayinâmesi ve İsbey-oğlu Mehmet Çelebi”, pp. 383-85, sa svim relevantnim primarnim izvorima i ranijom sekundarnom literaturom.

¹¹⁷ Nenad Filipović, *art. cit.*, p. 388.

¹¹⁸ Mihailo J. Dinić, “Oblast Brankovića”; *Defter-i Mufaşsal-i Vilâyet-i Vilq. Oblast Brankovića: Opşirni katastarski popis iz 1455. godine*, I-II, edid. Hamid Hadžibegić, Adem Handžić i Eşref Kovačević, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus Tertius, ser. II, Deferi, knj. II, sv. 1-2, (Sarajevo: Orijentalni Institut), 1972.

Kratovo, taj basnoslovni majdan olova, srebra i zlata¹¹⁹, nije bio u Zemlji Lazarevića, nego ga je Paša Jigit-beg oduzeo vjernom osmanskome vazalu gospodinu Konstantinu Dragašu Dejanoviću¹²⁰, djedu dva posljednja vizantijska cara Jovana VIII Paleologa i Konstantina IX Dragaša Paleologa.¹²¹ Paša Jigit-beg je tako sasvim sigurno stvarao ekonomsku bazu za jačinu Skopskog krajišta.¹²² Jasno je onda da izraz *Lāz vilāyetine* u navedenom odlomku znači “u zemlju prema Lazarevoj”, a nominativ te sintagme *Lāz vilāyeti* u datom kontekstu znači “zemlja prema Lazarevoj”. Napominjemo ponovo da je ‘Āṣīqṣāšā-zāde bio blizak prijatelj Paša Jigit-begovog oproštenog roba i posinka Ishak-bega, da je derviš-gazija od njega mnogo čuo i saznao, te da je i sām ‘Āṣīqṣāšā-zāde odlično poznao prilike u Srpskoj Despotovini¹²³ gdje je odlazio i u akindžijske pohare i u poklisarstva, pa je sasvim nemoguće pretpostaviti da taj hroničar nije znao gdje su bili i čiji su bili Skoplje i Kratovo.

Značenje sintagme *Lāz vilāyeti* u smislu “zemlja prema Lazarevoj”, “zemlja prema Zemlji Lazarevića” omogućava da se izraz *bos ’nsko kraište*

¹¹⁹ Sakupili smo niz dosada nepoznatih izvora o osmanskome Kratovu u XV i XVI vijeku koji govore o slici o tom mjestu kao o bajoslovno bogatom. O tome na drugom mjestu.

¹²⁰ O njemu vid. Georgije Ostrogorski, “Gospodin Konstantin Dragaš”, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, VII-1, Spomenica Viktora Novaka, 1963, pp. 287-94.

¹²¹ O njima vid. Ivan Đurić, *Vreme Jovana VIII Paleologa (1392-1448)*, (Beograd: Vizantološki Institut SANU i Narodna Knjiga), 1984, passim.

¹²² Konstantin Jireček, *Istorija Srba*³, I, do 1537. godine (Politička istorija), prev. Jovan Radonić, (Beograd: Zmaj), 1990, p. 332; idem, *op. cit.*, II, (Kulturna istorija), prev. Jovan Radonić, pp. 95, 175, 319.

¹²³ O tome vid. Nedim Filipović, “Nekolike bilješke oko Smedereva”, *Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka 1862-1867. godine*, ed. Vasa Čubrilović, (Beograd: SANU), 1970, pp. 121-42, posebno na pp. 121, 129, 132-33, 134-36, 140-41. U svom nemilosrdno kritičkom i sarkastičnom prikazu Gieseovog izdanja ‘Āṣīqṣāšā-zādeove hronike – kakvo je da je, to izdanje tako važnog djela i danas je najbolje od postojećih – Paul Wittek ukazuje na zapis nekolicine južnoslovenskih usmenih stihova u ‘Āṣīqṣāšā-zādeovom djelu. Taj usputni biser Wittekovog nenadmašnog eruditizma ostao je nepoznanica za takve autoritete za historiju južnoslovenskog usmenog stiha kao što su Svetozar Matić, Radoslav Medenica, Vido Latković, Matija Murko, Nikola Banašević, Vladan Nedić, Đenana Buturović, Radoslav Katičić, Nenad Ljubinković itd. Tu se radi o zapisu starijem od poznatog zapisa bugarštice iz 1497. godine koji je svojevremeno objavio Miroslav Pantić, a tačno opredijelila tek Maja Bošković-Stulli. Za pomenutu bugaršticu vid. Miroslav Pantić, “Nepoznata bugarštica o despotu Đurđu i Sibirjanin Janku iz XV veka”, *Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik*, XXV, 1977, pp. 421-39. Cf. Maja Bošković-Stulli, “Bugarštice”, *Narodna umjetnost*, XLI/2, 2004, pp. 9-51, na pp. 25-27, 37-40. Za Wittekovo razrešenje ligature u hronici kao južnoslovenskih stihova vid. Paul Wittek, in: *Orientalische Literaturzeitung*, XXXIV, 1931, coll. 698-707.

iz hercegove povelje od 19. VII 1453. godine shvati kao “krajište prema Bosni” odnosno kao kalk osmanskog izraza *Bosna ūci*. Iako je to tumačenje samo po sebi utemeljeno u gramatici i stilistici ranoosmanskog jezika uopšte, pojava izraza *Lāz vilāyeti* u smislu “zemlja prema Lazarevoj” u djelu hroničara ‘Āṣiqpāšā-zādea koji je živio dugi niz godina na Skopskom krajištu i bio intimus udžbega Ishak-bega i njegovog sina Isa-bega, a vjerovatno je morao tokom ranijih godina svoga metuzalemovskog života sresti i Paša Jigit-bega, veoma je značajna. Ona potvrđuje da je terminologija koju mi uočavamo kalkiranu u izrazu *bos’nsko krajište* bila zaista prisutna na Skopskom krajištu u prvoj polovini XV vijeka. Dakle naša rekonstrukcija nije puka naknadna rječničko-gramatička igrarija, nego je zasnovana u primarnim izvorima, kako na osmanskom, tako i na bosanskom jeziku.

Da je to tako pokazaće sljedeća analiza i teksta i konteksta navedene hercegove povelje od 19. VII 1453. godine. Prije svega, treba podsjetiti da su o hercegovom i sina mu Vlatka *umiru krvi* sa pobunjenim sinom i bratom Vladis(1)avom 19. VII 1453. godine sastavljene dvije isprave, rukom Božidara dijaka. U jednoj se Osmanlije uopšte ne pominju¹²⁴, dok je druga¹²⁵ ona u kojoj se nalazi enigmatični izraz *bos’nsko krajište*. U nauci je poznato da se oko toga *umira* mnogo trudio sultanov sklav Branislav, poklisar Isa-begov Dubrovniku, pomenut u dubrovačkim dokumentima 23. V 1453.¹²⁶ *Umir* je sklopljen u razdoblju 1-5. VII 1453. godine, i to bliže kraju ovog intervala.¹²⁷ Sima M. Ćirković je dao kratku, ali produbljenju analizu javno-pravne prirode pomenute dvije povelje, ali ta analiza nije naišla na odgovarajući odjek u medijevistici zemalja bivše Jugoslavije. Prema Ćirkoviću, prva povelja, tj. ona u kojoj se Osmanlije ne pominju, je isprava o oproštaju koja nastoji da prekinе smutnje u hercegovoj državini i da garantuje prava pokornoj vlasteli odnosno vlasteli koja se povratila u pokornost. Druga, odnosno ona u kojoj se pominje *bos’nsko krajište*, je pismo sultanu, vezirima i krajišniku kojim se herceg obavezuje da će podijeliti zemlju sinovima te traži sultanovu sankciju.¹²⁸ I dok ova analiza velikog historičara sasvim stoji, tvrdnja na drugom mjestu u istoj knjizi kako se pod krajišnikom u her-

¹²⁴ *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, ed. Ljubomir Stojanović, pp. 66-69, № 667, 19. VII 1453.

¹²⁵ *Op. cit.*, pp. 69-72, № 668, 19. VII 1453.

¹²⁶ Sima M. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, p. 197 i n. 106. Navodi: Dubrovnik, DAD / HAD, *Acta Consilii Rogatorum*, XIII, fol. 195, 23. V 1453.

¹²⁷ Sima M. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, p. 197 i n. 109.

¹²⁸ *idem*, *op. cit.*, loc. cit.

cegovoj povelji od 19. VII podrazumijeva osmanski namjesnik u Bosni svakako nije održiva.¹²⁹ Drugom poveljom herceg, kao vazal, traži od Mehemmeda II Fātiha, kao sizerena, sankciju i garanciju za postignuti sporazum-*umir* sa odmetnutim sinom razmetnim te za dogovor o podjeli državine sinovima na apanaže, potpuno u skladu sa ranoosmanskom političkom filozofijom i njihovim shvatanjem vladarskog nasljednog prava.¹³⁰ Oni koji obezbjeđuju sankciju navedeni su, kako bi se i očekivalo, hijerarhijskim redom: sultan (*mlstiju božiōm' i gspodara velikoga gda mi cara amir' sultan' Mehmed' bega; gspodaru velikomu*), veziri Visoke Porte (*gspodē vezirem*) te krajišnik na "Bosanskom krajištu" (*kraišniku gspodarevu koi godē bude na bos'nsko kraište*). Postavlja se pitanje ako je zaista kao treći po redu osmanski provoditelj sankcije i/ili garant umira pomenut osmanski vojvoda u Vrhbosni kako to direktno tvrdi Šabanović te – manje direktno, ali ipak na Šabanovićevom tragu-Ćirković, zašto se u povelji ne pominje skopski udžbeg odnosno krajišnik?!? U principu to bi bila teška povreda teleološko-hijerarhijskog shvaćanja državnog uređenja te javnih odnosa u Osmanlija. Podsjetimo da je do umira došlo zahvaljujući i diplomatskoj akciji sultanovog sklava Branislava, poklisara Isa-begovog Dubrovniku, maja 1453. godine. Skopski krajišnik nije mogao biti izostavljen iz jedne ovakve povelje, a pretpostavljeni bosanski krajišnik, ako je zaista postojao, morao je biti naveden u njoj na četvrtom mjestu, iza skopskog krajišnika. Stoga mislimo da je, kada se ova analiza uzme u obzir, više nego očito da se pod izrazom *bos'nsko kraište* u hercegovoj povelji od 19. VII 1453. godine mislilo na Skopsko krajište i na njegove udžbegove.

Stvari su još jasnije kada se podsjetimo šta nam o odnosu bosanske rusaške gospode¹³¹ sa njihovim sizerenom osmanskim sultanom te sa skopskim krajišnikom kao vrhovnim predstavnikom osmanskog sultana u odnosima sa bosanskom rusaškom gospodom kao osmanskim vazalima kaže povelja, sastavljena 30. V 1420. godine¹³², kojom veliki

¹²⁹ idem, *op. cit.*, p. 199.

¹³⁰ O ranoosmanskim apanažama i njihovoj teorijskoj i praktičnoj političkoj podlozi vid. Halil İnalçık, "The Ottoman Succession and its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, (Bloomington: Indiana University Turkish Studies), 1993, pp. 37-69, na pp. 49-52, gdje je pokazano koliko je živ bio među ranim Osmanlijama staroturški plemenski politički koncept prema kome vladanje nije domen jednog člana hanovske porodice nego porodice u cjelini te kao takve.

¹³¹ O ovom pojmu vid. Sima M. Ćirković, "Rusaška gospoda", *Istorijski časopis*, XXI, 1974, pp. 5-17, poseb. p. 15 gdje se govori o odnosu rusaške gospode i Visoke Porte.

¹³² *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, ed. Ljubomir Stojanović, (Beograd: Sremski Karlovci), 1929, pp. 309-13, № 322, 30. V 1420. O povelji vid. dr Gregor Čremošnik,

vojvoda bosanski Sandalj Hranić-Kosača sa svojom braćom Vukcem i Vukom, te Vukčevim sinom Stjepanom-kasnijim premoćnim hercegom-ustupa gradu Dubrovniku pola župe konavoske s gradom Sokolom. Nas prvenstveno interesuje sljedeći dio te povelje: *a s milostiju i darom 'božim' i velikoga cra sutana Mehomet' bega pride u naše ruke zapisano i utvr' deno i vojevodom 'Isakom' izdano nam rečenem' dr'žati i obladati u to vrēme kada se Petr' Pavlović' iznevēri cru sutanu i ubi ga Isak' crev' vojevoda s carevom' voiskom' a mnē više rečenomu vojevodi Sandalju i moōi brati izda grad' Sokoō u Konavlah' i po župe konav'oske što je bilo Pavlovo i potom' mu sina Petra.*¹³³ Ova epizoda oko Konavla i grada Sokola je odavno poznata u našoj medijevistici¹³⁴, ali prvorazredni podaci koje isprava pruža o ranim osmansko-bosanskim odnosima nisu iskorišteni na odgovarajući način. Iz povelje je sasvim jasno da su Osmanlije 1420. godine pogubili vojvodu Petra Pavlovića¹³⁵ i uzaptili dio njegovih posjedâ te ih dali Sandalju. Smatrali su da je Petar Pavlović prekršio obaveze haračara i/ili šticećenika, odnosno da je svojom voljom istupio ispod osmanskog vrhovništva.¹³⁶ U skladu sa osmanskim ideologijom gaze i džihada te sa političkom filozofijom i praksom Kuće Osmanove, takav jedan čin nije samo djelo protiv vladara, dinastije i države, nego i djelo protiv vjere. Sultan Mehmed I (*regnant* 1413-1421)¹³⁷ naložio je skopskom krajišniku Ishak-begu da sa vojnim odredima slomi i pogubi Pavlovića te da u posjede oduzete od njega uvede Sandalja i Sandaljev rod. Povelja pokazuje da Ishak-beg nije bio nikakav lokalni dinast i potencijalni oblasni gospodar, nego vjerni sultanov sklav najvišeg ranga-udžbeg, a ljudi pod njim su vladareva vojska bili timarlije, janičari, drugi plaćeni vojnici, ili akindžije čiji je jedini prihod bio vlasti-

“Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka”, pp. 277-79, № 90; Kristian Paskojević, “Paleografsko istraživanje ćirilice diplomatske minuskule na trima dokumentima o otkupu Sokol grada”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, LIII/1, 2015, pp. 31-77, na pp. 32, 39-40, 43, 48, 49, 51, 69-73 (nova latinična transliteracija čitave povelje).

¹³³ *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, ed. Ljubomir Stojanović, p. 310, № 322, 30. V 1420. Up. Kristian Paskojević, *art. cit.*, p. 70.

¹³⁴ Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, (Sarajevo: Institut za istoriju), 2009, pp. 235-44.

¹³⁵ O njemu vid. Đuro Tošić, “Vojvoda Petar Pavlović”, *Jugoslavenski istorijski časopis*, XXXIV/1-2, 2001, pp. 35-46, sa savjesno sabranim podacima iz objavljene građe i sekundarne literature, ali bez ikakvih novih podataka ili tumačenja.

¹³⁶ O tome vid. Aleksandar Fotić, “Institucija amana i primanje podaništva u Osmanskom Carstvu: primer sremskih manastira 1693-1696”, *Istorijski časopis*, LII, 2005, pp. 225-56, sa svom starijom relevantnom sekundarnom literaturom.

¹³⁷ Halil Inalcik, “Mehmed I”, *The Encyclopaedia of Islam*².

tim rukama i oružjem stečeni plijen (*Isak' crev' vojevoda*¹³⁸ *s carevom' voiskom* '). Međutim, usljed specifičnog istureno graničarskog karaktera Skopskog krajišta¹³⁹, sultani od Bāyezīda I do Meḥmeda II Fātiḥa su delegirali izrazito velike vojno-administrativne te diplomatske prerogative na Balkanu i Jadranu na slavnu kuću svojih vjernih graničara, Paša Jigit-begovih nasljednika u Skoplju sve do Isa-bega.¹⁴⁰ U svjetlosti svega ovog, nemoguće je da bi herceg Stjepan 1453. godine uzimao za trećeg po redu egzekutora sultanove sankcije te garanta svoje volje lokalnog malog vojvodu vrhbosanskog, a da bi izostavio skopskog Isa-bega. Herceg je bio i dovoljno mudar i dovoljno prevejan da bi sebi dopustio takav *faux pas*. I sultan kao vrhovni garant i namjeravani osnovni provoditelj tražene sankcije bio bi zgrožen takvom jednom povredom dekora, etikecije i ceremonijala. A ne treba zaboraviti da se radilo baš o Meḥmedu II Fātiḥu koji je bio opsjednut simboličkim kapitalom koji su dekor, etikecija i ceremonijal¹⁴¹ unosili u projektovanu mu auru apsolutnog vladara.¹⁴² I ova analiza podržava naše tumačenje da sintagma *kraišniku gspodarevu koi godē bude na bos'nsko kraište* govori o skopskom udžbegu odnosno o Skopskom krajištu.

Naša analiza se, paradoksalno, podudara sa jednom generalnom primjedbom koju je Dinić iznio u svojoj raspravi o zemljama hercegâ od Sv. Save. U raspravi se, na Dinićev poznati galski pregnantan i kristalno jasan način, kaže kako je Bosna stajala pod nadzorom skopskog krajišnika te da je sva osmanska (Dinić veli "turska") akcija u Bosni polazila od Skoplja.¹⁴³ Ali daleko važnija za našu tezu je Dinićeva analiza jedne dubrovačke vijesti koja je prije njega bila poznata Jorgi odnosno Truhelki, a koju je poslije uzeo u obzir i Ivan Božić. "Esebaliji" odnosno 'İsā Bālīju, Ishak-begovom sinu koji se tada nalazio u Bosni¹⁴⁴, Dubrovačani

¹³⁸ Građa o tituli vojvoda u značenju udžbeg i sandžakbeg skupljena je u: Hazim Šabanović, "Vojno uređenje Bosne od 1463. g. do kraja XVI stoljeća", pp. 186-87.

¹³⁹ Nedim Filipović, "Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku", pp. 144-45, 150.

¹⁴⁰ O tome je i dan-danas najpouzdaniji: Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, (Beograd: SAN), 1952, Indeks, s. vv. "Esebalija, Isakov sin", "Isa-beg, sin skopskog namesnika Isaka", "Isak, Pašajitov sin", "Pašajit, skopski namesnik", "Skoplje".

¹⁴¹ Up. "Qānūn-nāme-'i 'Osmāniyān", in: *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 1. Kitap, Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, haz. Doç. Dr. Ahmet Akgündüz, (İstanbul: Fey Vakfı), 1990, pp. 317-45.

¹⁴² O tome i kao najnovije i kao najstudioznije vid. Gülrü Necipoğlu, "Visual Cosmopolitanism and Creative Translation: Artistic Conversations with Renaissance Italy in Mehmed II's Constantinople", *Muqarnas*, XXIX/1, 2012, pp. 1-81.

¹⁴³ Dr Mihailo Dinić, *Zemlje Hercega Svetoga Save*, p. 74/p. 222.

¹⁴⁴ O identitetu ove ličnosti opširno na drugom mjestu.

su, marta 1439. godine, u vezi sa jednim komplikovanim sporom, poslali poklisara pučanina Luku Radosaljića. Vlada dubrovačka je naložila Luki da “Esebaliji” čestita postavljenje u bukv. “predjelima od Bosne” koje mu je sultan podario; trebao je da mu govori o prijateljstvu i da ga podsjeti na dobru uspomenu vojvodâ Paša Jigit-bega i Isaka, oca novog namjesnika (*como el signor imperator turcho vi a dato in guardia e tenuta questa parte e confini di Bosna i quali ano tenuti i vostri antecessori a poter commandar alto e basso quanto la propria soa persona...la bona memoria del condam voyvoda Pasayth e Isaach, vostro padre...*).¹⁴⁵ Dinić je, sasvim na mjestu, smatrao da ovaj izvor pokazuje da je pomenuti “Esebalija” odnosno ‘Īsā Bālī bio postavljen za krajišnika u Skoplju, pa bi izraz *confini di Bosna* značio “predjeli prema Bosni”, “ono što se graniči sa Bosnom”, a ne “bosanski predjeli”, “predjeli Bosne”, “ono što je u granicama Bosne”, i sl. Smatramo da je i izraz *confini di Bosna* kalk osmanskih izraza *Bosna ūci* i /ili *Bosna vilāyeti*, kada se uzme u obzir naše objašnjenje značenja izraza *Lāz vilāyeti*. Do kalka je, najvjerovatnije, došlo na sljedeći način: prvo je osmanski izraz preveden na bosanski/srpski/hrvatski, a onda je sa tog troimenog srednjojužnoslavenskog jezika, da posudimo vokabular Dalibora Brozovića i Radoslava Katičića, izraz preveden na italijanski jezik. Tako da možemo reći da je izraz *confini di Bosna* posredno preveden kalk sa osmanskog jezika. Ne treba zaboraviti da je jedan od glavnih pregovarača oko pomenutog *umira* svakako bio sultanov sklav Branislav, Isa-begov poklisar Dubrovniku maja 1453. godine. Sklav Branislav i herceg Stjepan sigurno nisu jedan s drugim pričali na osmanskome, nego na bosanskom jeziku, pa je, najvjerovatnije, iz tih razgovora pomenuti izraz-kalk ušao u hercegovu povelju od 19. VII 1453. godine.

U zaključku možemo reći da smo uspjeli pokazati, raznolikom dokumentacijom te i filološkom i historijskom analizom, da izraz *bos'nsko krajište* iz hercegovine pomenute povelje znači Skopsko krajište, a da je *krajišnik gspodarev* iz iste povelje skopski udžbeg odnosno krajišnik, vojvoda krajiški. Time je postojanje pretpostavljenog samostalnog osmanskog vojno-administrativnog krajišta u Bosni 1448-1463. godine skinuto s dnevnog reda. Takvog krajišta nikada nije ni bilo. Sve ovo otvara neka šira pitanja. Konkretno, prvo pitanje je da li su Osmanlije u Bosni imali stalna uporišta prije 1448. godine? Gdje su vojno-administrativno bila opredijeljena ta uporišta, ako ih je bilo? Kada je kruna rusaga bosanskoga postala haračar Osmanske Države?

¹⁴⁵Dr Mihailo Dinić, *op. cit.*, loc. cit. Up. Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, pp. 66-67.

Da li su bosanski oblasni gospodari bili direktno vazali Osmanlijama, ili su ih obavezivale i opšte vazalne obaveze rusaga bosanskog? Na ova pitanja pokušaćemo dati odgovore u posebnoj raspravi.

IV

Bilo bi pogrešno kada bi ovaj rad bio shvaćen kao napad bilo na Dinića bilo na Šabanovića. Autor ovog rada je u mnogim svojim publikacijama iskazao svoje poštovanje i osjećaj duga i prema Diniću i prema Šabanoviću. Sa Šabanovićem ga vežu i najljepše uspomene iz djetinjstva. Ovaj rad treba biti shvaćen kao pledoaje za povratak istinskom Diniću i istinskom Šabanoviću. Umjesto preuzimanja njihovih pretpostavki i tumačenja kao izvornih podataka, svima nama treba mnogo više rada u duhu i Dinića i Šabanovića. A to znači da nam je nužno okretanje izvorima, a pogotovo kritici izvorâ. Tu historiografija ne može bez filologije. Takođe nam je potrebno da napustimo skalnu vrednovanja historijskih izvora prema kojoj su dubrovački dokumenti i osmanski popisni defteri na vrhu, a sve ostale izvore bi trebalo poredati prema tome koliko potvrđuju dvije pomenute grupe izvora. Na opštem planu, moramo napustiti uvjerenje da su heuristika i hermeneutika odvojive. Zaboravljamo da je još Droysen upozorio da nema hermeneutike bez heuristike, ali i obratno. One se, zapravo, prožimaju. A Droysen je takođe upozorio da je filologija jedini put kojim historijska heuristika sebi osigurava kritičku validnost.

Na šezdesetpetu godišnjicu osnivanja Orijentalnog instituta Univerzite-
ta u Sarajevu želimo da poklonimo ovaj rad, kao skromni znak pažnje i
zahvalnosti, našoj uvaženoj kolegici Snježani Buzov (Ohio State Uni-
versity) koja se školovala na Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fa-
kulteta u Sarajevu, a naučno stasala u Orijentalnom institutu. U tom je
institutu Snježana Buzov dala značajne priloge poznavanju Vlaha pod
osmanskom vlašću, mletačko-osmanskom razgraničenju u Dalmaciji
poslije Kandijskog rata, obradi Opširnog deftera Bosanskog sandžaka
za 1600-04. godinu, itd. Snježana je došla u Ameriku kao formiran uče-
njak, a svakoga je fascinirala i svojom zanatskom akribijom i svojom in-
terpretativnom prodornošću. Napisala je najbolju kraću studiju o prirodi
historijske svijesti kod preindustrijskih muslimana uopšte¹⁴⁶, a njena, od
kolega željno očekivana, knjiga o pravnoj misli i konstrukciji imperijalnog

¹⁴⁶ Snježana Buzov, "History", *Key Themes for the Study of Islam*, ed. Jamal Elias, (Ox-
ford: Oneworld Publications), 2010, pp. 182-99.

projekta u Osmanskom Carstvu, zasnovana na doktorskoj tezi iz Chicaga iz 2005. godine¹⁴⁷, posvuda je citirana već kao teza u rukopisu.¹⁴⁸ U njoj Snježana Buzov obara konstrukte neoorijentalističkog, fetišizmom države opterećenog, gledanja na ulogu prava kod Osmanlija, koje u pravnicima vidi samo sluge države i državne ideologije (Colin Imber, Baki Tezcan, Guy Burak, Tijana Krstić, itd.).¹⁴⁹ Do takvih se rezultata moglo doći samo zahvaljujući stručnoj naobrazbi, čvrstoj kao stijena, koja se nekad sticala u Orijentalnom institutu, predanim radom nad primarnim izvorima. U trenutku kada su se pred Snježanom Buzov otvorile nove stranice njene naučne biografije, ona je pretrpjela napad teške i dugotrajne bolesti. Želimo joj skori oporavak i brzi povratak na naučno polje.

METODOLOŠKI EKSKURS ZABORAV ARISTOTELOVSKE LOGIKE I NJEGOVE POSLJEDICE PO HISTORIOGRAFIJU

Progon aristotelovske logike iz naših srednjih škola, ranije argumentovan pozivanjem na dra Stipa Šuvara¹⁵⁰, a danas kiteći se anglo-saksonskim i američkim pragmatizmom à la John Dewey¹⁵¹ i njegovi nastavljači i/ili epigoni, očito ima dugotrajne negativne posljedice po intelektualnu zajednicu i Bosne i svih zemalja bivše Jugoslavije, podjednako. Zaustavimo se, na čas, nad pitanjem kako su to “šugarizam” i “djuizam” negativno uticali na obrazovanje u nas, a, samim tim, kako su igrali i nimalo beznačajnu ulogu u padu kvaliteta historiografije te drugih humanističkih disciplina u zemljama bivše Jugoslavije, počev od osamdesetih godina prošlog vijeka. Pođimo od Šuvara i njegove dogme o “školi i tvornici” odnosno njegovog Jugoslaviji nametnutog tzv. usmjerenog obrazovanja. To Šuvarovo usmjereno obrazovanje bilo je spoj totalitarne komunističke ideologije i

¹⁴⁷ eadem, *The Lawgiver and his Lawmakers: The Role of Legal Discourse in the Change of Ottoman Imperial Culture*, PH. D. thesis in manuscript, University of Chicago, 2005.

¹⁴⁸ U svim svojim publikacijama, objavljenim iza 2005. godine, koje se dotiču osmanske umjetnosti i kulture XV i XVI vijeka Gülrû Necipoğlu-Kafadar, Aga Khanov profesor historije islamske umjetnosti i kulture na Harvardu i danas globalno vodeći historičar islamske umjetnosti i kulture, ističe važnost doktorske teze Snježane Buzov za shvatanje osmanske kulture uopšte te za shvatanje osmanske imperijalne kulture posebno.

¹⁴⁹ Tek predstoji kritička valorizacija tog deklarativno antiorijentalističkog neoorijentalizma i njegovog mjesta u današnjoj osmanistici i islamistici.

¹⁵⁰ Stipe Šuvar, *Škola i tvornica*, (Zagreb: Školska knjiga), 1977, passim.

¹⁵¹ Vid., e. g., John Dewey, *The Child and the Curriculum: including The School and the Society*, (New York: Cosimo Classics), 2008, passim, (prvi put objavljeno 1902); idem, *Democracy and Education*, (Mineola, N. Y.: Dover Publications), 2004, passim, (prvi put objavljeno 1916).

deweyevskog pragmatičkog napada na evropski, prije svega njemački i srednjoevropski, neohumanizam. Pomenuti neohumanizam predstavljao je okosnicu školskog sistema u zemljama bivše Jugoslavije od tridesetih godina XIX vijeka sve do vremenâ dra Stipa Šuvara. Naravno, duhovni otac pomenutog neohumanizma bio je niko drugi do Wilhelm von Humboldt,¹⁵² a usvajanje njegove neohumanističke obrazovne i naučne filozofije bilo je jedna od najvećih kulturnih tekovina koju su Južni Sloveni ostvarili, kako smo to istakli, još do polovine XIX vijeka. I tako je u jednoj od najtužnijih i najotužnijih epizoda historije SFRJ promućurni te probitačni partijski aparatčik Šuvar, taj Matan u CK-u, pomislio da može da suštinski detronizuje genijalnog Wilhelma von Humboldta. Tu deluziju inače bistrog i praktičnog komitetlije skupo su platile generacije djece u SFRJ. Šuvarova lukavost se uočava tek kada se shvati da je on svoj totalitarni komunistički projekat proveo posuđujući argumentaciju iz banalne zdravorazumske misli Johna Deweyja koji je bio dobar bibliotekar, ali je bio lišen svake intelektualne dubine i nesposoban da shvati historičnost kulture i ulogu tradicije u svakom duhovnom napretku. Dewey je smatrao da je klasično humanističko obrazovanje talog i otpad (*waste*) te da ga se treba zamijeniti “korisnim znanjima i vještinama”, a šta je korisno, šta je znanje, te šta je vještina to određuje “zdrav razum” (*common sense*) američkog *waspa*. Ali političkim padom Deweyevog radikalnog epigona Šuvara njegov “usmjereni” duh nije odumro. Naprotiv, izgleda da je iznova ojačao. Šuvarova vulgarizacija Deweyeve već vulgarne podjele znanjâ i vještinâ trijumfuje u nas po kantonalnim, federalnim, ostalim entitetskim, i, na kraju ali ne i najnevinije, državnim kancelarijama koje zatvaraju muzeje, a naučnim institutima uskraćuju finansiranje te im prijete besmislenim fuzijama, pa čak i ukidanjem ako se ne urazume i nastave da budu dovoljno neposlušni. A što se tiče ufanja u “zdrav razum” čovjek ne može, a da se ne sjeti Hegelove dubokoumne, a duhovite, opaske kako je taj “zdravi razum” bio, kroz historiju duha, prečesto izraz vrlo nezdravih tvrdnji. Ljudi su hiljadama godina zdravorazumski, ističe Hegel, smatrali Zemlju ravnom pločom oko koje se okreće Sunce, na primjer. Nije pragmatizam, sa svojom zdravorazumskom podjelom na korisna i nekorisna

¹⁵² Za utemeljiteljski tekst evropskog neohumanizma koji je, bilo neposredno bilo posredno, bitno odredio i nastanak te razvoj modernog srednjeg i univerzitetskog obrazovanja i prirodu naučno-stručnog istraživačkog rada u zemljama bivše Jugoslavije vid. Vilhelm fon Humbolt, “O unutrašnjoj i spoljašnjoj organizaciji jedne više ustanove u Berlinu”, prev. Zoran Dimić, *Letopis Matice srpske*, knj. CCCCXCIII, sv. 5, maj 2014, Temat: Ideja univerziteta, prir. Zoran Dimić i Slobodan Vladušić, pp. 578-86. Za njemački original up. *Die Idee der deutschen Universität; die fünf Grundschriften aus der Zeit ihrer Neubegründung durch klassischen Idealismus und romantischen Realismus*, ed. Ernst Anrich, (Darmstadt: H. Gentner), 1956.

znanja i vještine, oborio duboko ukorijenjene predrasude o univerzumu nego je to učinio upravo neohumanizam. Ne bi Freud bio Freud, ne bi Einstein bio Einstein, niti bi Heisenberg bio Heisenberg bez svog širokog neohumanističkog obrazovanja. A i njihova revolucionarna misao predstavlja novo razdoblje u razvoju neohumanizma, a ne negaciju tog duhovnog pravca i kulturnog oblika. Aristotelovska logika koja čovjeka uči putu mišljenja podjednako je bila trn u oku i lijevom i desnom totalitarizmu, kao i neoliberalnom kapitalizmu. Nedugo pošto je Šuvar u SFRJ ukinuo logiku kao dio srednjoškolskog nastavnog plana i programa, desno-totalitarna laicistička hunta generala Kenana Evrena isto je učinila u Turskoj, s argumentacijom da nastava logike po turskim gimnazijama proizvodi komuniste i islamiste. U SAD država nikad nije tako nešto činila ne zato što je bila više sklona istinskom obrazovanju, nego zato što su "zdrave snage" u američkom društvu samoinicijativno uklonile opasnost. Direktori američkih srednjih škola, pozivajući se masovno na Deweyja, obračunali su se sa srednjoškolskom nastavom logike mnogo prije zemalja i lijevog i desnog totalitarizma. Ima petnaestak godina kako je o poraznim posljedicama izгона humanističkog srednjeg obrazovanja u SAD pisao veliki historičar David Landes, inače desničar po političkim uvjerenjima. Zato nije ni čudo da su historiografske studije danas, globalno, slabo argumentovane, budući preplavljene početničkim greškama mišljenja i metoda. Daleko je ta kvazihistoriografija od kristalno čiste historičarske i pravničke pameti jednog Dinića ili Šabanovića! A te kristalno čiste pameti nisu bile formirane na fakultetu nego u neohumanističkoj srednjoj školi. Situacija je danas i u nas takva da srednja škola ne može više da daje predspremu za nekoga ko se bavi naučnim radom, nego bi to trebalo postati zadatak fakultetske nastave, gdje bi se, umjesto pomodnih pseudo-debatnih, postmoderno i/ili dekonstruktivistički inspirisanih, seminara, moralo predavati aristotelovsku logiku na jedan odgovoran način.

DID AN ADMINISTRATIVELY
INDEPENDENT OTTOMAN WAR FRONTIER
EXIST IN BOSNIA (1448-1463) ?

Summary

In this paper it is reexamined the claim that in Bosnia existed an Ottoman military-administrative independent war frontier province in the period 1448-1463. For the first time, the claim was formulated by Hazim Šabanović in 1955, while he repeated it in a series of his publications which were published in the interval 1957-1964.

Besides, Šabanović emphatically concurred with Mihailo J. Dinić's proposal from 1940 according to which the Ottomans possessed no permanent strongholds in Bosnia proper before 1448. Two main arguments for his position Šabanović believed to have found in a charter issued by Herceg Stjepan Vukčić-Kosača on 19 July 1453 as well as in the summary register of the Skopje war frontier of 1455. In this paper it is undertaken a detailed philological-cum-historical critical analysis of all known sources for the question. It is established that there was no any military-administrative independent war frontier in the Ottoman Bosnia in the period 1448-1463. Rather, the Ottoman strongholds in Bosnia in the given period belonged administratively and militarily to the war frontier province of Skoplje or Üsküp. Equally, it is demonstrated that the view how the earliest Ottoman strongholds in Bosnia predated a lot to 1448 is more sounder. The questions when and how Kingdom of Bosnia became the Ottoman tribute payer needs to be utterly reexamined once more.

Key words: Bosnian war frontier, Skoplje war frontier, Herceg Stjepan Vukčić-Kosača, Skoplje, Hodidjed, *genetivus objectivus*, 'Āşıqpāṣā-zāde, gazi, akıncı.